

Верховний
Суд

Огляд судової практики
щодо вирішення цивільних спорів,
пов'язаних із реалізацією прав
і гарантій військовослужбовців,
ветеранів війни та членів їх сімей
(коментований)

Supreme LAB

База правових позицій

ЗМІСТ

1. Витребування земельної ділянки, зокрема у випадках її повторного отримання в межах норм безоплатної приватизації	3
2. Застосування судами гарантій, передбачених пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»	11
3. Трудові гарантії для військовослужбовців	26
4. Реалізація права на житло відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»	42
5. Стягнення з членів сім'ї військовослужбовця грошового забезпечення, отриманого ними під час перебування військовослужбовця в полоні або за подібних обставин, як безпідставно набутого майна відповідно до положень статті 1212 Цивільного кодексу України	54
6. Встановлення фактів, що мають юридичне значення: практика розгляду заяв в окремому провадженні щодо прав і гарантій військовослужбовців, ветеранів та їх сімей	64
7. Зупинення провадження у справі на підставі пункту 2 частини першої статті 251 Цивільного процесуального кодексу України у зв'язку з перебуванням сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан або залучених до проведення антитерористичної операції	78
8. Застосування судами норм права щодо сплати судового збору у справах, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей, зокрема, стосовно звільнення від сплати судового збору, а також відстрочення чи розстрочення його сплати у випадках, коли такі особи є позивачами або відповідачами у справі	91

1. Витребування земельної ділянки, зокрема у випадках її повторного отримання в межах норм безоплатної приватизації

Законодавством України передбачено систему пільг для учасників бойових дій (далі – УБД) та осіб, прирівняних до них, зокрема це стосується і надання земельних ділянок.

Так у статті 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» наведено перелік пільг, на які мають право учасники бойових дій та особи, прирівняні до них.

Згідно з пунктом 14 частини першої статті 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» учасникам бойових дій надається пільга щодо першочергового відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва.

Військовослужбовці, члени сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або зникли безвісти за особливих обставин під час проходження військової служби, мають право на одержання земельної ділянки у власність для будівництва та обслуговування житлового будинку в порядку, встановленому законодавством. Органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати земельні ділянки та в межах визначених законом повноважень допомогу в будівництві військовослужбовцям, батькам та членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або зникли безвісти за особливих обставин, а також особам, звільненим з військової служби, які стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, якщо вони виявили бажання побудувати житловий будинок (частина шоста статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Надання зазначеним особам у власність земельних ділянок здійснюється на підставі Земельного кодексу України (далі – ЗК України).

Відповідно до частин другої та третьої статті 116 ЗК України набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування. Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі: а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених цим Кодексом.

Положеннями статті 118 ЗК України визначено порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами.

Особи, на яких розповсюджується дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», мають право одержати у власність земельну ділянку у порядку, визначеному статтею 118 ЗК України.

Земельні ділянки можуть бути надані у власність у межах норм безоплатної приватизації, визначених статтею 121 ЗК України.

Умовою передачі земельної ділянки безоплатно у власність є те, що військовослужбовець ще не скористався своїм правом безоплатної приватизації землі. При цьому військовослужбовець повинен подати документ, який підтверджує, що він брав участь в захисті держави та має статус УБД.

У частині четвертій статті 116 ЗК України зазначено, що передача земельних ділянок безоплатно у власність громадян у межах норм, визначених цим Кодексом, провадиться один раз по кожному виду цільового призначення.

Отже, повторне безоплатне набуття земельної ділянки у власність не допускається, якщо особа уже реалізувала право на безоплатну приватизацію земельної ділянки відповідного виду цільового призначення в межах норм, визначених ЗК України.

Зазначений підхід застосовується і щодо безоплатної передачі земельної ділянки у власність військовослужбовцям (УБД та іншим, прирівняним до них особам).

У практиці Верховного Суду сформувався сталий підхід до вирішення спорів щодо земельних ділянок, які отримані повторно у межах норм безоплатної приватизації.

Так, за практикою Верховного Суду земельну ділянку, що вибула з володіння держави на підставі незаконного рішення компетентного органу внаслідок повторного використання особою права на безоплатне отримання земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства, може бути витребувано в останнього набувача відповідно до частини першої статті 388 ЦК України, але з дотриманням його прав у випадку встановлення добросовісності.

Такий висновок викладено у постановах Верховного Суду від 22 жовтня 2025 року у справі № 243/2721/22 (провадження № 61-1325св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131243939>, від 04 лютого 2026 року у справі № 686/229/24 (провадження № 61-6951св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133947093>, від 18 лютого 2026 року у справі № 636/7343/23 (провадження № 61-7246св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134266390> та інших.

Вирішуючи справи такої категорії, місцеві суди дотримуються позиції Верховного Суду та вирішують такі справи відповідно до вимог чинного законодавства.

Так, у справі № 707/858/24 заступник керівника окружної прокуратури в інтересах держави в особі Білозірської сільської ради звернувся з позовом до останнього набувача земельної ділянки, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, – учасниця АТО, перший набувач за договором купівлі-продажу, про витребування земельної ділянки у комунальну власність територіальної громади. Вказував, що третя особа, яка є учасником АТО, двічі використала своє право на безоплатне набуття у власність земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства в межах норм безоплатної приватизації.

Черкаський районний суд Черкаської області задовольнив вимоги заступника керівника окружної прокуратури в інтересах держави в особі Білозірської сільської ради та витребував у відповідача спірну земельну ділянку у комунальну власність територіальної громади. Суд встановив, що третя особа, яка має статус учасника АТО, діючи в порушення вимог частини четвертої статті 116 ЗК України, незаконно отримала у власність земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства, так як вже реалізувала своє право на безоплатну передачу їй земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства в межах норм безоплатної приватизації, зареєструвавши за собою право власності на ще одну земельну ділянку з таким же видом цільового призначення. Втручання держави у право власності відповідача є виправданим, оскільки порушення визначеного законодавством порядку надання земельних ділянок порушує суспільний інтерес на законний обіг землі, як національного багатства, та положення законодавства України про зобов'язання органів влади діяти в межах своїх повноважень та у порядку, передбаченому законом. Відповідач, як добросовісний набувач земельної ділянки, може отримати обґрунтовану компенсацію чи інший вид належного відшкодування у зв'язку з позбавленням його права на майно відповідно до закону, оскільки у випадку повернення земельної ділянки від кінцевого набувача, законодавство України надає йому додаткові ефективні засоби юридичного захисту. Кінцевий набувач не позбавлений можливості відновити своє право, зокрема, пред'явивши вимогу до первісного незаконного набувача про відшкодування збитків на підставі статті 661 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) (рішення Черкаського районного суду Черкаської області від 11 червня 2024 року у справі № 707/858/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120529258>, постанова Черкаського апеляційного суду від 01 жовтня 2024 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122059257>).

Подібні висновки викладено у рішенні Чорнухинського районного суду Полтавської області від 01 березня 2024 року у справі № 549/1/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117588306>.

Верховний Суд зазначав, що у разі якщо земельна ділянка вибула з державної власності внаслідок повторного використання особою права на безоплатну приватизацію земельної ділянки одного виду цільового призначення, тобто з порушенням вимог земельного законодавства, й така земельна ділянка на момент вирішення спору перебуває у власності цієї ж особи, належним способом захисту інтересів держави може бути визнання незаконним та скасування рішення компетентного органу про передачу земельної ділянки у власність, а також скасування рішення державного реєстратора (або державної реєстрації права власності) щодо реєстрації права власності цієї особи на земельну ділянку (постанова Верховного Суду від 26 березня 2025 року у справі № 495/1428/18 (провадження № 61-15520св21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134456252>).

Так, Миргородський міськрайонний суд Полтавської області у справі № 541/933/23 задовольнив частково позов Полтавської спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Центрального регіону в інтересах держави в особі Миргородської міської ради, визнав незаконним та скасував наказ Головного управління Держгеокадастру (далі – ГУ Держгеокадастру) у Полтавській області про відведення земельної ділянки у власність військовослужбовцю, а також скасував рішення державного реєстратора про державну реєстрацію права власності на спірну земельну ділянку. Суд зробив висновок про незаконність дій ГУ Держгеокадастру у Полтавській області при прийнятті рішення, на підставі якого відповідач (військовослужбовець) повторно безоплатно отримав у власність земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства (рішення Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 09 жовтня 2023 року у справі № 541/933/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114347740>).

Кіровоградський районний суд Кіровоградської області у справі № 390/504/20 частково задовольнив вимоги прокуратури та визнав недійсним рішення органу місцевого самоврядування про затвердження проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у власність (шляхом безоплатної передачі) для ведення особистого селянського господарства громадянину відповідачу (учасник бойових дій). Відмовив у задоволенні позовних вимог в частині вимог про витребування земельної ділянки. Вказав, що позовні вимоги в частині визнання недійсним рішення органу місцевого самоврядування є обґрунтованими. Натомість вимоги про витребування земельної ділянки не підлягає задоволенню, оскільки спірна земельна ділянка не існує як об'єкт права, внаслідок об'єднання її з іншою земельною ділянкою

утворилась нова земельна ділянка, яку було відчужено на користь фізичної особи, до якої вимог не пред'явлено та вона не є стороною у справі.

З таким висновком місцевого суду погодився і апеляційний суд (рішення Кіровоградського районного суду Кіровоградської області від 05 серпня 2022 року у справі № 390/504/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105798758>, постанова Кропивницького апеляційного суду від 15 лютого 2023 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109762753>).

При цьому Чигиринський районний суд Черкаської області встановив, що відповідач (військовослужбовець) всупереч вимогам статей 116, 118, 121 ЗК України протиправно отримав у власність спірну земельну ділянку, яка вибула з володіння держави не за її волею. Зробив висновок, що в даній справі підлягають застосуванню положення статті 388 ЦК України про витребування цієї ділянки у відповідача на користь Медведівської сільської територіальної громади (рішення Чигиринського районного суду Черкаської області від 31 березня 2025 року у справі № 707/3339/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126215180>).

Слід звернути увагу, що для витребування нерухомого майна оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування не є ефективним способом захисту права власника (висновки викладено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 183/1617/16 (провадження № 14-208цс18). У такому випадку вимога про визнання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування недійсними (незаконними) та їх скасування не є ефективним способом захисту, адже задоволення такої вимоги не приведе до відновлення володіння відповідною земельною ділянкою (подібні висновки викладено у постановах Великої Палати Верховного Суду від 21 серпня 2019 року у справі № 911/3681/17 (провадження № 12-97гс19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84153021>, від 11 лютого 2020 року у справі № 922/614/19 (провадження № 12-157гс19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902138>).

Тобто у разі одночасного заявлення вимог про скасування рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування й витребування земельної ділянки належним та ефективним способом захисту є саме витребування майна, оскільки задоволення вимог про скасування рішень саме по собі не приводить до відновлення володіння земельною ділянкою (постанови Верховного Суду від 27 серпня 2025 року у справі № 570/5006/21 (провадження № 61-14727св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130231467>, від 05 березня 2025 року у справі № 243/16/23 (провадження № 61-15408св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125639220>, від 12 лютого 2025 року у справі № 570/4041/23 (провадження № 61-9274св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125191903>).

Натомість Чорнухинський районний суд Полтавської області визнав незаконним та скасував рішення органу місцевого самоврядування про передачу у власність відповідачу (військовослужбовцю) земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства та витребував у відповідача цю земельну ділянку (рішення Чорнухинського районного суду Полтавської області від 23 квітня 2024 року у справі № 549/247/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118585661>).

Трапляються випадки, коли земельні ділянки, що були передані безоплатно у власність військовослужбовцям повторно, є предметом договорів оренди земельних ділянок. Позивачі пред'являють також вимоги про визнання недійсними договорів оренди або про витребування земельної ділянки як у її власника, так і у орендаря.

Зокрема, у справі № 549/405/24 прокурор звернувся до суду із позовом про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки та зобов'язання орендаря повернути земельну ділянку державі. Вказував, що рішенням Чорнухинського районного суду Полтавської області від 01 березня 2024 року у справі № 549/1/24 витребувано у особи (військовослужбовця) на користь органу місцевого самоврядування земельну ділянку. Водночас суд відмовив в задоволенні позовної вимоги про визнання недійсним договору оренди землі, предметом якого є спірна земельна ділянка, з огляду на те, що такі вимоги є передчасними і можуть бути пред'явлені виключно після відновлення територіальною громадою права власності на спірну земельну ділянку.

04 лютого 2025 року Чорнухинський районний суд Полтавської області ухвалив рішення у справі № 549/405/24, яким задовольнив вимоги прокурора, визнав недійсним договір оренди землі та зобов'язав орендаря повернути земельну ділянку державі. Суд виходив з того, що повернення земельної ділянки у володіння власника (територіальна громада) в повній мірі не відбувається, оскільки існують зареєстровані обмеження щодо володіння таким майном у вигляді запису про похідне від права власності право користування (оренди) земельною ділянкою і земельна ділянка не повертається у фактичне володіння з можливістю власника нею як користуватися, так і розпоряджатися. Невжиття подальших заходів щодо визнання недійсним договору оренди землі, скасування рішення про державну реєстрацію іншого речового права у вигляді оренди землі може призвести до того, що право оренди продовжуватиметься всупереч волі власника та законні права територіальної громади не буде поновлено (рішення Чорнухинського районного суду Полтавської області від 04 лютого 2025 року у справі № 549/405/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125164766>).

З цього приводу Верховний Суд зазначає, що земельна ділянка, що вибула із власності держави внаслідок незаконного повторного використання особою права на безоплатну приватизацію земельної ділянки одного виду використання, тобто поза волею власника, підлягає витребуванню від добросовісного набувача на користь держави. Оскільки особа внаслідок вчинених нею порушень вимог закону не набула необхідного обсягу правомочностей власника щодо реалізації права власності на спірну земельну ділянку відповідно до вимог статті 317 ЦК України, зокрема правомочності щодо продажу її іншим особам, то не набув таких правомочностей щодо передачі у користування іншим особам земельної ділянки і покупець зазначеної земельної ділянки, тому укладений ним з ТОВ «Агроінвест-2013» договір оренди земельної ділянки підлягає визнанню недійсним на підставі статей 203, 215 ЦК України, як такий, що укладений особою, яка не мала права розпоряджатися предметом оренди та суперечить актам цивільного законодавства (постанова Верховного Суду від 11 лютого 2026 року у справі № 317/173/24 (провадження № 61-6351св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134234876>).

Також існує позиція Верховного Суду про те, що якщо особа повторно отримала земельну ділянку в порядку безоплатної приватизації шляхом подання недостовірних відомостей про невикористання такого права, земельна ділянка вважається такою, що вибула з державної чи комунальної власності поза волею власника. У такому разі вона підлягає витребуванню за статтею 388 ЦК України від кінцевого набувача, а за наявності договору оренди – також із користування орендаря, оскільки первісне набуття права власності було незаконним і не створило належних правових підстав для подальшого відчуження земельної ділянки. Витребування земельної ділянки, зокрема, у кінцевого власника та орендаря є законним, пропорційним та виправданим заходом, який переслідує легітимну мету та необхідний у демократичному суспільстві, не порушує статтю 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (постанова Верховного Суду від 24 вересня 2025 року у справі № 945/1094/23 (провадження № 61-13367св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130533119>).

Виходячи з практики Верховного Суду, у випадках коли земельну ділянку, повторно безоплатно набуто військовослужбовцем з порушенням вимог земельного законодавства, передано в оренду, то може бути визнаний недійсним договір оренди цієї земельної ділянки або земельну ділянку може бути витребувано у орендаря.

Верховний Суд зауважує, що 09 квітня 2025 року набув чинності Закон України від 12 березня 2025 року № 4292-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» (далі – Закон № 4292-IX).

Закон № 4292-IX набув чинності 09 квітня 2025 року, однак, з огляду на ретроспективну дію положень Закону № 4292-IX, необхідно встановлювати, чи є останній набувач земельної ділянки добросовісним, чи підлягає стягненню на його користь компенсація вартості витребуваного майна, її розмір (постанова Верховного Суду від 27 серпня 2025 року у справі № 570/5006/21 (провадження № 61-14727св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130231467>).

У справі «Космацька проти України», рішення від 04 грудня 2025 року, заява № 9953/16, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вказав, що український законодавець шляхом внесення змін до Цивільного кодексу у 2025 році, спрямованих на захист прав добросовісних набувачів, по суті визнав, що у разі витребування майна у таких власників саме держава має нести наслідки, зокрема фінансові. Це підтверджується вимогою забезпечити на момент подання віндикаційного позову (*rei vindicatio*) наявність коштів для виплати компенсації особі, чиї права зачіпаються, у разі задоволення позову. Крім того, ці зміни, вочевидь, не розмежовують способи набуття майна останнім (або єдиним) власником – чи то безпосередньо від держави (у порядку приватизації), чи то через наступні правочини, як-от купівля-продаж. Визначальним є те, що майно первісно належало державі (або територіальній громаді) і що останній власник є добросовісним набувачем. Хоча нове законодавство не може виправити ситуацію заявниці, оскільки воно застосовується лише до майбутніх справ (з ретроактивною дією тільки для справ, що розглядаються судами першої інстанції), Суд вважає, що такий підхід відображає позицію законодавця щодо способу розв'язання складних правових ситуацій, подібних до тієї, що розглядається у цій справі.

Подібний висновок викладено у постановах Верховного Суду від 11 лютого 2026 року у справі № 142/1/23 (провадження № 61-13926св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134159945>, від 29 травня 2026 року у справі № 207/1532/17 (провадження № 61-14134св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137215747>.

Отже, військовослужбовці та інші особи, на яких поширюються відповідні соціальні гарантії, мають право на першочергове одержання земельних ділянок, однак таке право реалізується виключно в порядку та з дотриманням обмежень, установлених ЗК України, зокрема лише один раз за кожним видом цільового призначення. Повторне безоплатне набуття земельної ділянки одного виду цільового призначення є незаконним і не породжує правомірних підстав для виникнення права власності.

Верховний Суд виходить із того, що належний спосіб захисту залежить від фактичного володільця земельної ділянки. Якщо земельна ділянка залишається у власності особи, яка повторно реалізувала право на безоплатну

приватизацію, належним способом захисту може бути скасування рішення компетентного органу про її передачу та скасування державної реєстрації права власності. Якщо ж земельна ділянка вже відчужена іншій особі, ефективним способом захисту є її витребування за правилами статей 387–388 ЦК України, а одночасне заявлення вимоги про скасування рішень органів влади не є необхідним, оскільки саме по собі не забезпечує відновлення права власності.

При вирішенні віндикаційних спорів суди повинні оцінювати добросовісність набувача, а після набрання чинності Законом № 4292-IX – застосовувати нові гарантії добросовісного набувача, зокрема щодо десятирічного граничного строку для витребування майна та обов'язкової компенсації вартості майна добросовісному набувачеві у випадках, передбачених законом. Такий підхід відповідає принципу пропорційності втручання у право власності, практиці Верховного Суду та стандартам ЄСПЛ.

2. Застосування судами гарантій, передбачених пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»

Відповідно до пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у редакції Закону України № 1357-IX від 30 березня 2021 року військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, на весь час їх призову, а військовослужбовцям під час дії особливого періоду, які брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, які перебували або перебувають безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, – штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами і організаціями усіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також проценти за користування кредитом не нараховуються.

Законом України № 2459-IX від 27 липня 2022 року пункт 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» доповнено словами: «крім кредитних договорів щодо придбання майна, яке віднесено чи буде віднесено до об'єктів житлового фонду (житлового будинку, квартири, майбутнього об'єкта нерухомості, об'єкта незавершеного житлового будівництва, майнових прав на них), та/або автомобіля».

Законом України № 3621-IX від 21 березня 2024 року пункт 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» викладено в такій редакції: «Військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий

період, на весь час їх призову, а військовослужбовцям під час дії особливого періоду, які брали або беруть участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, – штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також проценти за користування кредитом не нараховуються, крім кредитних договорів щодо придбання майна, яке віднесено чи буде віднесено до об'єктів житлового фонду (жилого будинку, квартири, майбутнього об'єкта нерухомості, об'єкта незавершеного житлового будівництва, майнових прав на них), та/або автомобіля».

Законом України № 3633-IX від 11 квітня 2024 року пункт 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» викладено в такій редакції: «Військовослужбовцям, які були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період на весь час їх призову, а також їх дружинам (чоловікам), а також іншим військовослужбовцям, під час дії особливого періоду, які брали або беруть участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, їх дружинам (чоловікам) – штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами і організаціями усіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також проценти за користування кредитом не нараховуються, крім кредитних договорів щодо придбання майна, яке віднесено чи буде віднесено до об'єктів житлового фонду (жилого будинку, квартири, майбутнього об'єкта нерухомості, об'єкта незавершеного житлового будівництва, майнових прав на них), та/або автомобіля».

Згідно з пунктом 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону України № 2459-IX від 27 липня 2022 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання простроченої заборгованості у період дії воєнного

стану в Україні», зміни, передбачені пунктами 1 і 3 розділу I цього Закону, застосовуються до кредитних договорів, укладених після набрання чинності цим Законом (щодо пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Закон України № 2459-IX від 27 липня 2022 року набрав чинності 19 серпня 2022 року.

Виходячи із системного аналізу положень пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (зі змінами і доповненнями) можна зробити висновок, що держава гарантує військовослужбовцям пільгу у вигляді ненарахування процентів за користування кредитом, а також штрафних санкцій і пені за невиконання зобов'язань за кредитними договорами.

Разом із тим Законом України № 2459-IX від 27 липня 2022, який набрав чинності 19 серпня 2022 року, встановлено виняток із зазначеної пільги щодо кредитних договорів, укладених для придбання житла та/або автомобіля.

При цьому пунктом 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону № 2459-IX прямо визначено, що відповідні зміни застосовуються виключно до кредитних договорів, укладених після набрання чинності цим Законом.

Отже, положення щодо непоширення пільги на кредитні договори щодо придбання житла та /або автомобіля не мають зворотної дії в часі та не підлягають застосуванню до кредитних договорів, укладених до 19 серпня 2022 року. За такими договорами за військовослужбовцями зберігається право на пільги, передбачені пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», у повному обсязі.

Згідно з положеннями Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» особливим періодом є період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Вирішуючи питання щодо меж дії особливого періоду в розумінні Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Велика Палата Верховного Суду в постанові від 26 серпня 2020 року у справі № 813/402/17 зробила висновок про те, що за змістом наведених вище визначень, навіть за невведення у країні воєнного стану, особливий період, початок якого пов'язаний з моментом

оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової чи прихованої), хоч і охоплює час мобілізації, однак не може вважатися закінченим лише зі спливом строку, протягом якого підлягали виконанню визначені у відповідному рішенні про мобілізацію заходи. Особливий період закінчується з прийняттям Президентом України відповідного рішення про переведення усіх інституцій України на функціонування в умовах мирного часу (постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 серпня 2020 року у справі № 813/402/17 (провадження № 11-609апп19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91520463>).

В Україні особливий період розпочався з моменту набрання чинності Указом Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17 березня 2014 року та триває до теперішнього часу (постанова Верховного Суду від 14 травня 2021 року у справі № 502/1438/18 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96933210>).

Пункт 6-2 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про споживче кредитування» (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання простроченої заборгованості у період дії воєнного стану в Україні», що набрав чинності 19 серпня 2022 року) під час врегулювання простроченої заборгованості у період дії воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування кредитором, новий кредитор, колекторська компанія, фізичні та юридичні особи, залучені на договірних засадах кредитором, новим кредитором, колекторською компанією до безпосередньої взаємодії із споживачем, його близькими особами, представником, спадкоємцем, поручителем або майновим поручителем, третіми особами, взаємодія з якими передбачена договором про споживчий кредит та які надали згоду на таку взаємодію, додатково зобов'язані дотримуватися таких вимог щодо етичної поведінки:

1) не взаємодіяти за власною ініціативою із споживачем, який у передбачений цим пунктом спосіб повідомив про свою належність до захищеної категорії або щодо належності якого до захищеної категорії у передбачений цим пунктом спосіб повідомили близькі особи такого споживача, його представники, спадкоємці, поручителі, майнові поручителі або треті особи, взаємодія з якими передбачена договором про споживчий кредит та які надали згоду на таку взаємодію.

Для цілей цього пункту захищеними категоріями є:

а) військовослужбовці Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту,

Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України;

б) військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби;

в) члени сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти;

г) особи, які перебувають у полоні, особи, з якими втрачено зв'язок, особи, зниклі безвісти;

2) не взаємодіяти за власною ініціативою з близькими особами споживача, який належить до захищеної категорії, його представником, крім представника, який не є близькою особою такого споживача, третіми особами, взаємодія з якими передбачена договором про споживчий кредит такого споживача та які надали згоду на таку взаємодію.

Споживач, який належить до захищеної категорії та має бажання на період дії воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування припинити взаємодію з особами, зазначеними в абзаці першому цього пункту, його близькі особи, представники, спадкоємці, поручителі або майнові поручителі повідомляють кредитодавця або нового кредитора про таке волевиявлення та про належність споживача до захищеної категорії за допомогою будь-якого засобу комунікації, реквізити якого розміщено на веб-сайті такого кредитодавця або нового кредитора, з наданням копій підтвердних документів про належність споживача до захищеної категорії.

Кредитодавець та новий кредитор зобов'язані розмістити на головній сторінці свого веб-сайту адресу електронної пошти, місцезнаходження та номер телефону (гарячої лінії, контакт-центру), за якими приймаються повідомлення споживачів та інших зазначених у цьому пункті осіб про належність особи до захищеної категорії.

Для цілей цього пункту підтвердними документами про належність споживача до захищеної категорії є:

для військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України, – підписана командиром (начальником, керівником) або особою, яка його заміщує, відповідного структурного підрозділу, в якому проходить службу такий військовослужбовець,

або керівником територіального центру комплектування та соціальної підтримки, який здійснив заходи щодо призову споживача на військову службу, скріплена гербовою печаткою довідка за формою, встановленою додатком № 2 до цього Закону. Допускається складення довідки рукописним способом;

для військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, – посвідчення інваліда війни;

для членів сімей військовослужбовців, які загинули чи померли, – посвідчення члена сім'ї загиблого;

для осіб, які перебувають у полоні, осіб, з якими втрачено зв'язок, осіб, зниклих безвісти, для членів сімей військовослужбовців, які зникли безвісти, – інформація, надана державним підприємством, яке виконує функції Національного інформаційного бюро, про те, що особа утримується в полоні або перебуває у заручниках держави-агресора, або включена до реєстру як така, з якою втрачено зв'язок, або зникла безвісти.

Положення пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» не передбачають списання основної суми кредитної заборгованості (тіла кредиту), а встановлюють гарантію щодо ненарахування процентів за користування кредитом, штрафів, пені та інших санкцій за невиконання зобов'язань за кредитним договором на період дії особливого періоду. Водночас зазначена норма є самостійною та не ставить її застосування у залежність від набуття військовослужбовцем будь-якого додаткового статусу чи виконання інших умов. Отже, передбачені нею гарантії поширюються на всіх військовослужбовців, які підпадають під дію Закону.

Наведене узгоджується з правовими висновками Верховного Суду, викладеними у постановках від 26 грудня 2018 року у справі № 522/12270/18 (провадження № 61-21025св18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78979693>, від 14 травня 2021 року у справі № 502/1438/18 (провадження № 61-10659св20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96933210>, від 24 лютого 2022 року у справі № 591/4698/20 (провадження № 61-9606св21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104123106>, від 12 травня 2022 року у справі № 336/512/18 (провадження № 61-5086св20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104330137>, від 18 січня 2023 року у справі № 642/548/21 (провадження № 61-9565св22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108515952>.

У справі № 591/4698/20 Верховний Суд зробив висновок, що пункт 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів

їх сімей» у поєднанні зі статтею 9 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» поширюється і на резервістів, які проходять службу в оперативному резерві в умовах особливого періоду (постанова Верховного Суду від 24 лютого 2022 року у справі № 591/4698/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104123106>).

Отже, гарантії, передбачені пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зокрема, щодо ненарахування процентів за користування кредитом, штрафних санкцій та пені за невиконання зобов'язань за кредитними договорами на час дії особливого періоду поширюються як на мобілізованих військовослужбовців, так і на резервістів, які проходять військову службу відповідно до закону.

Крім того, дія пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» поширюється також на військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, що відповідає практиці Верховного Суду (постанова Верховного Суду від 14 травня 2021 року у справі № 502/1438/18 (провадження № 61-10659св20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96933210>).

Такі висновки викладено у рішенні Горохівського районного суду Волинської області від 08 грудня 2025 року у справі № 155/1751/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132414109>, рішенні Шевченківського районного суду міста Запоріжжя від 17 червня 2025 року у справі № 336/2456/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128157208>.

Також до суб'єктів права на пільги, гарантії та компенсації, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», місцеві суди відносять курсантів закладів вищої військової освіти, за умови доведення обставин, що вони брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, під час дії особливого періоду.

Так, Вітовський районний суд Миколаївської області встановив, що відповідач навчається на кафедрі військової підготовки спеціалістів Державної спеціальної служби транспорту Українського державного університету науки та технологій денної форми навчання. Крім того, в певний період брав безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримуванні збройної агресії РФ в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, має статус УБД. З огляду на встановлені обставини суд зробив висновок, що на відповідача поширюється дія пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (рішення Вітовського районного

суду Миколаївської області від 05 травня 2025 року у справі № 477/360/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127236045>).

Ковельський міськрайонний суд Волинської області зазначив, що навчання курсантів вищих військових навчальних закладів віднесено до військової служби. У розумінні пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» курсантам необхідно надати передбачені законодавством документи на підтвердження участі у заходах оборони держави. З огляду на те, що відповідач не надав доказів про безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, під час дії особливого періоду, суд зробив висновок, що на відповідача не поширюється дія Закону (рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 31 липня 2025 року у справі № 159/2949/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129243429>).

Щодо позичальників, які мають статус УБД, Верховний Суд зазначає, що такі особи не звільняються від нарахування штрафів, пені та процентів за користування кредитом протягом особливого періоду на підставі пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Наявність у особи статусу УБД надає право на пільги, передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (постанова Верховного Суду від 04 вересня 2024 року у справі № 426/4264/19 (провадження № 61-7310св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665145>).

Вказаний висновок Верховного Суду застосовується місцевими судами (рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 05 лютого 2026 року у справі № 336/6963/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133825425>, рішення Заставнівського районного суду Чернівецької області від 18 листопада 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123140960> та постанова Чернівецького апеляційного суду від 18 лютого 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126754161> у справі № 716/1862/24).

Слід зазначити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 року, який набрав чинності 18 травня 2024 року, внесено зміни до пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» в частині надання пільг щодо кредитування дружинам (чоловікам) військовослужбовців. До набрання чинності цим Законом положення Закону

України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» в частині пільг щодо кредитування поширювався лише на військовослужбовців.

Суди, застосовуючи відповідні норми права з урахуванням редакції закону, чинної на момент виникнення спірних правовідносин, забезпечують правильне та обґрунтоване застосування законодавчих гарантій у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Одеський апеляційний суд відмовив у застосуванні до відповідача, яка є дружиною військовослужбовця, пільг, передбачених пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», оскільки заборгованість за тілом кредиту та процентами за користування кредитом була нарахована в межах строку дії кредитного договору та до набрання чинності Законом, яким відповідні гарантії щодо кредитних зобов'язань були поширені на дружин (чоловіків) військовослужбовців. Враховуючи принцип незворотності дії нормативно-правових актів у часі, суд дійшов висновку про відсутність правових підстав для застосування зазначених пільг до спірних правовідносин, які виникли до набрання чинності відповідними змінами до законодавства (постанова Одеського апеляційного суду від 12 березня 2026 року у справі № 522/14066/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134825671>).

Суди дотримуються вимог закону та відмовляють у стягненні з боржників, які є військовослужбовцями, процентів за користування кредитом та штрафних санкцій і пені з дня їх призову на військову службу.

Так, Корсунь-Шевченківський районний суд Черкаської області відмовив кредиту у задоволенні позову про стягнення з боржника, який проходить військову службу у складі ЗСУ, відсотків за кредитом та штрафних санкцій з дня мобілізації (рішення Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 06 січня 2026 року у справі № 699/1560/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133167265>).

Подібні висновки викладені у рішенні Черкаського районного суду Черкаської області від 04 вересня 2024 року у справі № 707/1937/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121399384>, рішенні Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 30 червня 2025 року у справі № 645/3252/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128529241> та інших.

Трапляються випадки, коли місцеві суди задовольняють вимоги кредиторів у повному обсязі, хоча боржником є військовослужбовець.

Так, Тальнівський районний суд Черкаської області задовольнив вимоги ТОВ «Споживчий центр» та стягнув з боржника всю заборгованість за кредитним договором, яка складається із: заборгованості за тілом кредиту;

заборгованості зі сплати процентів; комісії (рішення Тальнівського районного суду Черкаської області від 09 червня 2025 року у справі № 394/303/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127969258>).

Разом з тим Черкаський апеляційний суд скасував рішення місцевого суду у вказаній справі та ухвалив нове судове рішення, яким відмовив ТОВ «Споживчий центр» у задоволенні вимог про стягнення заборгованості зі сплати процентів за користування кредитом та комісії, з огляду на те, що відповідач є військовослужбовцем і на нього поширюються пільги, гарантії та компенсації, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (постанова Черкаського апеляційного суду від 17 вересня 2025 року у справі № 394/303/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130329742>).

Такі самі висновки зробив Черкаський апеляційний суд і у справі № 394/965/25 (постанова Черкаського апеляційного суду від 17 лютого 2026 року у справі № 394/965/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134204153>).

Аналогічно зробив Херсонський апеляційний суд у справі № 215/5505/24 (рішення Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 28 квітня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126949050>, постанова Херсонського апеляційного суду від 16 лютого 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134141478>).

У разі звернення кредитодавця з вимогою про стягнення з позичальника заборгованості за кредитним договором, у тому числі процентів за користування кредитом, штрафних санкцій та пені за весь період прострочення, суди, встановивши, що протягом зазначеного періоду позичальник набув статусу військовослужбовця, стягують проценти, штрафні санкції та пеню лише за період, що передував набуттю ним такого статусу. При цьому суди виходять із того, що з моменту виникнення у позичальника права на гарантії, передбачені пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», нарахування процентів за користування кредитом, а також штрафних санкцій і пені є неправомірним (рішення Центрального районного суду міста Миколаєва від 29 грудня 2025 року у справі № 490/6184/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132973292>, рішення Арбузинського районного суду Миколаївської області від 14 квітня 2025 року у справі № 467/261/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126570396>, рішення Зарічного районного суду м. Суми від 07 листопада 2025 року у справі № 591/9397/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131603948>, рішення Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 11 червня 2025 року у справі № 578/97/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128105320>, рішення

Тячівського районного суду Закарпатської області від 13 грудня 2023 року у справі № 307/2573/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115668728>).

Траплялись випадки коли військовослужбовці звертались до суду із позовами до кредитних установ про визнання недійсними умов кредитних договорів та як на одну з підстав недійсності правочинів посилались на пункт 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Вирішуючи такі позови, суди вказували, що сам по собі факт проходження позивачем військової служби не може свідчити про недійсність укладеного між сторонами договору. Обставини, пов'язані з перебуванням особи на військовій службі, мають значення виключно для вирішення питання щодо можливості нарахування та стягнення процентів, штрафних санкцій чи пені за період такої служби, але не впливають на дійсність самого договору. Питання, пов'язані з виконанням зобов'язань за договором під час проходження позивачем військової служби, підлягають правовому регулюванню на стадії визначення правових наслідків нарахування процентів або штрафів, однак не можуть бути використані як підстава для визнання самого договору недійсним.

Такий висновок зробив Великоолександрівський районний суд Херсонської області у рішенні від 02 жовтня 2025 року у справі № 650/6126/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131254515>.

Верховний Суд дотримується позиції, що визнання дій неправомірними та зобов'язання кредитора здійснити перерахунок і зарахувати раніше сплачені та стягнуті кошти за користування кредитом в суму заборгованості за тілом кредиту не підлягає задоволенню, оскільки такий спосіб захисту є неналежним та неефективним, застосування якого не приводить до поновлення його порушених прав. За наявності первісного позову банку про стягнення боргу за кредитним договором суди повинні самостійно здійснити перерахунок кредитної заборгованості з огляду на поширення на позичальника пільг, передбачених пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (зменшити визначений банком обсяг заборгованості за тілом кредиту на суми зарахованих платежів на погашення штрафних санкцій, пені та процентів за користування кредитом) (постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року у справі № 642/548/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108515952>).

Щодо вирішення спорів про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, то суд, для правильного застосування положень статей 87, 88 Закону України «Про нотаріат», повинен перевірити доводи сторін у повному обсязі й установити та зазначити в рішенні, чи справді на момент вчинення нотаріусом виконавчого напису боржник мав безспірну заборгованість

перед стягувачем, тобто, чи існувала заборгованість узагалі, чи була заборгованість саме такого розміру, як зазначено у виконавчому написі, та чи не було не вирішених по суті спорів щодо заборгованості або її розміру на час вчинення нотаріусом виконавчого напису.

Такий висновок щодо застосування норм права викладено у постановках Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 137/1666/16-ц (провадження № 14-84цс19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854768>, від 02 липня 2019 року у справі № 916/3006/17 (провадження № 14-278гс18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589983>, від 15 січня 2020 року у справі № 305/2082/14-ц (провадження № 14-557цс19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857851>.

Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області визнав таким, що не підлягає виконанню, виконавчий напис нотаріуса про стягнення з позивача заборгованості за кредитним договором з огляду на те, що він вчинений нотаріусом на підставі вимоги стягувача, яка не є безспірною, без дотримання порядку врегулювання питання погашення заборгованості до стягнення та лише з формальним підходом до визначеної законом процедури і перевірки поданих стягувачем документів на підтвердження безспірної заборгованості боржника. При цьому суд встановив, що боржник є військовослужбовцем, перебуває на військовій службі та має право на пільги, визначені пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (рішення Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 06 січня 2022 року у справі № 214/7459/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102695398>).

Відповідно до частин першої та другої статті 196 Сімейного кодексу України (далі – СК України) у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості.

Неустойка (пеня) – це спосіб забезпечення виконання зобов'язання. Її завдання – сприяти належному виконанню зобов'язання, стимулювати боржника до належної поведінки. Однак таку функцію неустойка виконує до моменту порушення зобов'язання боржником. Після порушення боржником свого обов'язку неустойка починає виконувати функцію майнової відповідальності. Це додаткові втрати неналежного боржника, майнове покарання його за невиконання або невчасне виконання обов'язку сплатити аліменти.

Стягнення неустойки є санкцією за ухилення від сплати аліментів.

Верховний Суд в складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вказав, що положення ЦК України субсидіарно застосовуються для регулювання сімейних відносин. Стягнення пені, передбаченої абзацом першим частини першої статті 196 СК України, можливе лише у разі виникнення заборгованості з вини особи, зобов'язаної сплачувати аліменти (постанова Верховного Суду в складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 14 грудня 2020 року в справі № 661/905/19 (провадження № 61-16670сво19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93708957>).

У постанові 18 квітня 2025 року у справі № 932/541/23 Верховний Суд зауважив, що парламент встановив у частині першій статті 196 СК максимальну межу для пені, передбачивши, що розмір пені не повинен перевищувати розміру заборгованості, на яку вона нараховується. Окрім цього, в сфері судового розсуду перебуває вирішення питання про зменшення пені (частина друга статті 196 СК). Тобто алгоритм визначення розміру пені, що підлягає стягненню на користь одержувача аліментів, полягає в наступному: спочатку, з урахуванням максимальної межі, визначається пеня; після цього з'ясовується, чи є підстави для її зменшення. При вирішенні питання про стягнення пені (статті 196 СК) законодавець надає суду право зменшувати розмір пені, а не звільняти платника аліментів від її сплати. Тлумачення частини другої статті 196 СК свідчить, що в ній не передбачено вимог щодо обов'язкової наявності одночасно двох підстав, а тому достатнім для зменшення неустойки може бути наявність лише однієї з них. Суд при вирішенні питання про зменшення розміру неустойки враховує матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів. Саме на платника аліментів покладено обов'язок доводити свій матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів як підстав для зменшення розміру пені. Такий матеріальний та/або сімейний стан платника аліментів має доводитися платником на момент, коли відбулося прострочення чи повна несплата аліментів. Визначення справедливого та розумного розміру пені при застосуванні конструкції зменшення розміру пені належить до суддівського розсуду. Суд має забезпечити, щоб зменшення пені не порушувало права одержувача аліментів, але водночас не створювало надмірного фінансового навантаження для платника аліментів. Пеня має бути співрозмірною з правопорушенням (зокрема, прострочення, невиконання зобов'язань, наявність / відсутність часткової оплати). Розмір пені має залишатися співрозмірним із розміром основного зобов'язання, тому суд не може зменшувати пеню до такої міри, що виключала б її роль як «стимулу» для своєчасного виконання аліментних зобов'язань (постанова Верховного Суду від 18 квітня 2025 року у справі № 932/541/23 (провадження № 61-185св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126803000>).

Тобто пеня за прострочення сплати аліментів має спеціальне правове регулювання у СК України. Вона є спеціальним видом відповідальності за порушення аліментного обов'язку, який спрямований на захист прав дитини.

Військова служба сама по собі не звільняє військовослужбовця від обов'язку утримувати дітей та відповідальності за несвоєчасну сплату аліментів.

При цьому пункт 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» гарантує військовослужбовцям звільнення від сплати процентів, штрафних санкцій та пені саме за кредитними договорами та зобов'язаннями фінансового характеру.

У постанові Верховного Суду від 15 липня 2020 року у справі № 199/3051/14 міститься висновок про перелік необхідних документів для доведення статусу особи, яка має право на пільги, визначені пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Зокрема Верховний Суд зазначив, що Національний банк України у своєму листі від 02 вересня 2014 року № 18-112/48620 надав роз'яснення, що для звільнення від нарахування штрафів, пені та відсотків за користування кредитом мобілізовані позичальники повинні надати банку перелік документів, встановлений листом Міністерства оборони України від 21 серпня 2014 року № 322/2/7142. Такими документами є: військовий квиток, в якому у відповідних розділах здійснюються службові відмітки, або довідка про призов військовозобов'язаного на військову службу, видана військовим комісаріатом або військовою частиною, а для резервістів – витяг із наказу або довідка про зарахування до списків військової частини, які видаються військовою частиною. Тобто на вказані пільги мають право лише мобілізовані позичальники (постанова Верховного Суду від 15 липня 2020 року у справі № 199/3051/14 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90536942>).

Подібний висновок викладено у постанові Верховного Суду від 22 листопада 2023 року у справі № 426/4264/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665145>.

Місцеві суди вирішують справи зазначеної категорії на підставі доказів, поданих відповідачами, перелік яких, зокрема, визначений Міністерством оборони України у листі від 21 серпня 2014 року № 322/2/7142.

Як приклад, можна зазначити рішення Великомихайлівського районного суду Одеської області від 09 вересня 2025 року у справі № 498/448/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130850763>, рішення Тячівського районного суду Закарпатської області від 13 грудня 2023 року у справі № 307/2573/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115668728>, рішення Звенигородського районного суду Черкаської області від 29 липня 2025 року у справі № 694/713/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129308907> та інші.

Отже, право на пільги за пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у частині ненарахування штрафів, пені та процентів за користування кредитом пов'язане з наявністю в особи статусу, визначеного зазначеною нормою закону. Для підтвердження такого статусу необхідні документи, визначені Міноборони України, зокрема, військовий квиток із відповідними відмітками, довідка про призов на військову службу, а для резервістів – витяг із наказу або відповідна довідка військової частини.

Самого посилання особи на проходження військової служби недостатньо – у судовому процесі має бути документально підтверджено, що особа належить саме до категорії військовослужбовців, на яких поширюється відповідна пільга.

У своїй практиці Верховний Суд дотримується позиції, що проценти, нараховані відповідно до статті 625 ЦК України, не підпадають під обмеження, передбачені пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (постанова Верховного Суду від 28 жовтня 2020 року у справі № 749/298/19 (провадження № 61-3203св20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765332>).

Також Верховний Суд вказує, що пунктом 18 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України встановлено, що положення статті 625 ЦК України до грошових зобов'язань застосовуються лише до початку дії воєнного стану. Під час дії воєнного стану неустойка (штраф, пеня) та інші платежі за прострочення сплати за кредитним договором (договором позики) не сплачується (постанова Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі № 183/7850/22 (провадження № 61-14740св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116840099>).

Липоводолинський районний суд Сумської області відмовив стягувачу у задоволенні позову до боржника (військовослужбовець) в частині стягнення процентів за користування кредитом та трьох процентів річних і інфляційних втрат з огляду на положення пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», які вказують, що військовослужбовцям, які були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами і організаціями усіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також проценти за користування кредитом не нараховуються, а також на те, що дія пункту 18 Перехідних положень ЦК України звільняє у період дії в Україні воєнного стану від відповідальності за статтею 625 ЦК України у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за кредитним договором та від обов'язку сплати

на користь неустойки (штрафу, пені) (рішення Липоводолинського районного суду Сумської області від 04 листопада 2025 року у справі № 581/784/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131488523>).

Подібні висновки викладені у рішенні Роменського міськрайонного суду Сумської області від 26 листопада 2025 року у справі № 585/4115/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132150687> та інші.

Пільга, передбачена пунктом 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», поширюється на штрафні санкції, пеню та проценти за користування кредитом, але не поширюється на три проценти річних та інфляційні втрати за статтею 625 ЦК України, оскільки останні не є процентами за користування кредитом та мають іншу правову природу. Питання їх стягнення має вирішуватися з урахуванням самостійного правового регулювання статтею 625 ЦК України та пунктом 18 Прикінцевих і перехідних положень ЦК України.

3. Трудові гарантії для військовослужбовців

Аналіз судової практики у спорах, пов'язаних із реалізацією трудових гарантій осіб, які проходять військову службу, засвідчує необхідність диференційованого й змістовного підходу до правової оцінки відповідних правовідносин. Визначальне значення має правова природа конкретного спору: набуття або втрата статусу безробітного; встановлення фактичних трудових відносин; обсяг гарантій, передбачених частиною третьою статті 119 КЗпП України; застосування спеціальних гарантій для окремих категорій працівників; відновлення виконання трудових обов'язків після завершення військової служби; правомірність звільнення; проведення остаточного розрахунку при звільненні та відповідальність роботодавця за порушення трудових прав працівника.

Зміна законодавчого регулювання, запроваджена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», істотно трансформувала зміст загальної трудової гарантії, передбаченої частиною третьою статті 119 КЗпП України. З 19 липня 2022 року за працівниками, призваними або прийнятими на військову службу, за загальним правилом зберігаються місце роботи і посада, тоді як гарантію збереження середнього заробітку за місцем роботи було виключено. Водночас така зміна не припинила дії інших елементів трудо-правового статусу працівника та не звільнила роботодавця від виконання обов'язків, що впливають із трудового законодавства.

Аналіз наведених судових рішень дає підстави для висновку, що роботодавець зобов'язаний забезпечити належне оформлення трудових відносин, своєчасну виплату сум, нарахованих до зміни законодавчого

регулювання, проведення повного розрахунку при звільненні, виплату компенсації за невикористану відпустку, а також поновлення можливості працівника виконувати трудові обов'язки після завершення військової служби, якщо трудовий договір не припинено і не призупинено у встановленому законом порядку. Порушення цих обов'язків може зумовлювати застосування передбачених законом способів захисту, включаючи стягнення належних працівникові сум, середнього заробітку за затримку розрахунку при звільненні та відшкодування моральної шкоди.

Окреме значення має оцінка правомірності звільнення працівників, пов'язаного з їх відсутністю на роботі. У таких справах суди виходять із того, що мобілізація, перебування у відповідному територіальному центрі комплектування (далі – ТЦК), проходження військової служби або виконання обов'язків добровольця територіальної оборони (далі – ТРО) можуть становити об'єктивні обставини, які виключають вину працівника. Тому для звільнення за прогул недостатньо самого факту відсутності працівника на робочому місці. Роботодавець має довести відсутність поважних причин такої відсутності, наявність вини працівника та дотримання процедури застосування дисциплінарного стягнення.

Таким чином, судова практика у цій категорії спорів спрямована на забезпечення балансу між оновленим законодавчим регулюванням гарантій мобілізованих працівників та необхідністю ефективного захисту їхніх трудових прав. Виключення із частини третьої статті 119 КЗпП України гарантії збереження середнього заробітку після 19 липня 2022 року не може тлумачитися як обмеження інших трудових гарантій працівника, який проходить військову службу, або як підстава для невиконання роботодавцем інших обов'язків, передбачених трудовим законодавством.

За практикою Верховного Суду за працівниками, прийнятими на військову службу за контрактом, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення зберігаються місце роботи і посада на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності і у фізичних осіб – підприємців, у яких вони працювали на час призову (постанова Верховного Суду від 12 лютого 2025 року у справі № 757/31954/23-ц (провадження № 61-15173св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125162189>).

У справі № 308/7690/20 позивач просив визнати відносини трудовими, поновити на роботі, внести запис до трудової книжки та стягнути середній заробіток за час вимушеного прогулу. Обґрунтовував позов тим, що фактично перебував із відповідачем у трудових відносинах, хоча останній оформив

їх як цивільно-правові. На його думку, укладений договір не визначав конкретного обсягу чи кінцевого результату робіт, а передбачав виконання трудової функції пресувальника в межах основної господарської діяльності товариства. Крім того, виплата коштів здійснювалася систематично, двічі на місяць, одночасно із заробітною платою штатних працівників. У зв'язку з цим позивач вважав, що відповідач безпідставно замінив трудовий договір цивільно-правовим, чим позбавив його гарантій, передбачених законодавством про працю.

Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області позов задовольнив. Суд встановив, що позивач фактично виконував роботу пресувальника дільниці «пресування сендвіч лиж», а укладений із ним цивільно-правовий договір не визначав конкретного кінцевого результату робіт та був формою оформлення відносин, які за своїм фактичним змістом мали ознаки трудових. Також врахував, що після призову позивача на строкову військову службу роботодавець фактично припинив із ним відносини, хоча за працівником відповідно до частини третьої статті 119 КЗпП України в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин та до 19 липня 2022 року, мали зберігатися місце роботи, посада і середній заробіток. Апеляційний суд погодився з цими висновками, зазначивши, що суд першої інстанції правильно виходив із доведеності факту перебування позивача у трудових відносинах із відповідачем та наявності підстав для його поновлення на роботі і стягнення середнього заробітку (рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 01 грудня 2022 року у справі № 308/7690/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109667303>, постанова Закарпатського апеляційного суду від 17 квітня 2024 року у справі № 308/7690/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118760336>).

Щодо збереження середнього заробітку мобілізованим працівникам на підставі частини третьої статті 119 КЗпП України Верховний Суд вказав, що із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» (далі – Закон № 2352-IX) відбулись зміни у регулюванні трудових відносин за участю працівників, призваних на військову службу, тобто з 19 липня 2022 року роботодавець звільнений від обов'язку збереження середнього заробітку працівникам, призваним на військову службу, зі збереженням за цими працівниками лише місця роботи і посади. Обов'язок роботодавця щодо збереження за такими категоріями працівників середнього заробітку передбачався включно до дня, що передує дню набранням чинності цим Законом (18 липня 2022 року). З 19 липня 2022 року правові підстави для збереження середнього заробітку за таким працівником відсутні (постанови Верховного Суду від 28 червня 2023 року у справі № 753/12209/22 (провадження

№ 61-5606св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111906818>, від 18 жовтня 2023 року у справі № 303/7508/22 (провадження № 61-10153св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114259043>).

Звільнивши з 19 липня 2022 року роботодавців від обов'язку сплачувати середній заробіток мобілізованим працівникам, 28 лютого 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», за змістом якої скасування збереження середнього заробітку компенсовано збільшенням грошового забезпечення військовослужбовцям за місцем проходження служби (постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2024 року у справі № 204/10216/22 (провадження № 61-7745св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122578670>).

У справі № 583/392/23 позивачка, яка працювала майстром дільниці розливу напоїв у ПрАТ «Охтирський пивоварний завод» та з 17 лютого 2022 року проходила військову службу у військовій частині Національної гвардії України, оскаржувала наказ роботодавця про припинення збереження середнього заробітку. Позивачка зазначала, що до липня 2022 року їй виплачувався середній заробіток відповідно до частини третьої статті 119 КЗпП України, однак після набрання чинності Законом № 2352-IX такі виплати було припинено.

Суд відмовив у задоволенні позову, виходячи з того, що Законом № 2352 - IX, який набрав чинності 19 липня 2022 року, із частини третьої статті 119 КЗпП України виключено гарантію збереження середнього заробітку за працівниками, які проходять військову службу. Після внесення цих змін за такими працівниками зберігаються лише місце роботи і посада. Суд також врахував, що держава забезпечила військовослужбовцям виплату грошового забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України, а тому з 19 липня 2022 року обов'язок роботодавця щодо збереження середнього заробітку припинився (рішення Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 10 березня 2023 року у справі № 583/392/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109480016>).

Подібне питання вирішувалося у справі № 337/1930/23, у якій суд першої інстанції частково задовольнив позов мобілізованого працівника про стягнення середнього заробітку після 19 липня 2022 року, однак Запорізький апеляційний суд скасував це рішення та відмовив у задоволенні позову, виходячи з того, що після набрання чинності Законом № 2352-IX роботодавець не зобов'язаний зберігати за мобілізованим працівником середній заробіток (рішення Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 05 жовтня 2023 року у справі № 337/1930/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113998079>, постанова

Запорізького апеляційного суду від 20 грудня 2023 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115792176>).

Аналогічний висновок зробив місцевий суд у справі № 331/488/24, в якій відмовив у задоволенні позову про визнання незаконним наказу роботодавця щодо припинення з 19 липня 2022 року нарахування і виплати середнього заробітку мобілізованому працівнику (рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 18 квітня 2024 року у справі № 331/488/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118457676>).

Отже, у наведеній категорії справ суди виходили з того, що з 19 липня 2022 року, у зв'язку з набранням чинності Законом № 2352-IX, змінився обсяг трудових гарантій для працівників, призваних або прийнятих на військову службу. Якщо до внесення змін частина третя статті 119 КЗпП України передбачала збереження за такими працівниками місця роботи, посади і середнього заробітку, то після 19 липня 2022 року гарантія була обмежена збереженням місця роботи і посади. Відтак суди визнавали правомірним припинення роботодавцями з цієї дати нарахування та виплати середнього заробітку мобілізованим працівникам.

Щодо збереження середнього заробітку педагогічним і науково-педагогічним працівникам слід зазначити, що згідно з частиною другою статті 57 Закону України «Про освіту», яка була чинною до внесення до неї Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань» № 3494-IX від 22 листопада 2023 року (набрав чинності 24 грудня 2023 року), було передбачено, що у разі проходження педагогічним чи науково-педагогічним працівником військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, або військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період за таким працівником зберігається попередній середній заробіток.

У справі № 161/2550/23 позивач, який працював учителем у КЗ ЗСО «Луцький ліцей № 26 Луцької міської ради» та був увільнений від роботи у зв'язку з призовом на військову службу під час мобілізації, просив стягнути середній заробіток за період після 19 липня 2022 року. Він зазначав, що до 18 липня 2022 року за ним зберігалися місце роботи, посада і середній заробіток, однак після набрання чинності Законом № 2352-IX нарахування середнього заробітку було припинено. На обґрунтування позову позивач посилався на частину другу статті 57 та статтю 57-1 Закону України «Про освіту», які, на його думку, як спеціальні норми гарантували педагогічному працівнику збереження попереднього середнього заробітку на час проходження військової служби за призовом під час мобілізації.

Луцький міськрайонний суд Волинської області відмовив у задоволенні позову. З таким висновком погодився і Волинський апеляційний суд. Суди виходили з того, що після внесення Законом № 2352-IX змін до частини третьої статті 119 КЗпП України з 19 липня 2022 року за працівниками, призваними або прийнятими на військову службу, зберігаються лише місце роботи і посада, без обов'язку роботодавця виплачувати середній заробіток. Апеляційний суд зазначив, що з урахуванням статті 4 КЗпП України до спірних трудових правовідносин підлягає застосуванню саме частина третя статті 119 КЗпП України у редакції Закону № 2352-IX. Водночас суд звернув увагу, що відповідно до статті 9-1 КЗпП України підприємства, установи й організації можуть за рахунок власних коштів установлювати додаткові трудові та соціально-побутові пільги для працівників. Однак матеріали справи не містять доказів того, що адміністрація ліцею, Луцька міська рада або Департамент освіти Луцької міської ради приймали рішення про збереження середнього заробітку після 19 липня 2022 року за працівниками закладів освіти, які перебувають на військовій службі. З огляду на це припинення нарахування середнього заробітку було визнано правомірним (рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 08 травня 2023 року у справі № 161/2550/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110753022>, постанова Волинського апеляційного суду від 27 червня 2023 року у справі № 161/2550/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111795578>).

Аналогічний підхід застосовано у справі № 308/7157/23 (рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 15 червня 2023 року у справі № 308/7157/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111715763>).

Разом з тим у цій справі Закарпатський апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції про відмову в позові та задовольнив вимоги педагогічного працівника про скасування наказу щодо припинення виплати середнього заробітку і поновлення такої виплати з 19 липня 2022 року (постанова Закарпатського апеляційного суду від 24 жовтня 2023 року у справі № 308/7157/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114685689>).

У справі № 567/2390/23 позивач, який працював вихователем-командиром взводу Обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою в м. Острог та проходив військову службу за контрактом, просив зобов'язати роботодавця нарахувати і виплатити середній заробіток за період з 19 липня 2022 року до 03 жовтня 2023 року. Позов обґрунтовував тим, що він є педагогічним працівником, а тому на нього поширюється спеціальна гарантія передбачена частиною другою статті 57 Закону України «Про освіту», яка на час виникнення спірних правовідносин передбачала збереження попереднього середнього заробітку.

У цій справі Острозький районний суд Рівненської області позов задовольнив, зобов'язав відповідача нарахувати і виплатити позивачу середній заробіток як педагогічному працівнику за період з 19 липня 2022 року до 03 жовтня 2023 року. Суд виходив із того, що Закон № 2352-ІХ змінив частину третю статті 119 КЗпП України, однак не вніс змін до частини другої статті 57 Закону України «Про освіту», яка залишалася чинною спеціальною нормою (рішення Острозького районного суду Рівненської області від 28 лютого 2024 року у справі № 567/2390/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117520506>).

Рівненський апеляційний суд погодився з висновком місцевого суду про наявність у позивача права на збереження середнього заробітку, однак змінив резолютивну частину рішення та замість зобов'язання роботодавця провести нарахування і виплату середнього заробітку апеляційний суд стягнув з відповідача на користь позивача середній заробіток. Апеляційний суд зазначив, що порушене трудове право працівника підлягає відновленню шляхом стягнення належної йому суми, а не лише покладення на роботодавця обов'язку здійснити її нарахування (постанова Рівненського апеляційного суду від 04 червня 2024 року у справі № 567/2390/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119530256>).

У справі № 935/205/24 Коростишівський районний суд Житомирської області відмовив у задоволенні позову майстра виробничого навчання про визнання протиправним зупинення виплати середнього заробітку та поновлення відповідних виплат. Суд першої інстанції виходив із того, що після 19 липня 2022 року частина третя статті 119 КЗпП України не передбачає збереження середнього заробітку, а гарантії частини другої статті 57 Закону України «Про освіту» не поширюються на позивача, оскільки він проходив військову службу за контрактом.

Натомість Житомирський апеляційний суд у цій справі скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення про задоволення позову. Апеляційний суд зазначив, що частина друга статті 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» поширює відповідні гарантії також на осіб, прийнятих на військову службу за контрактом, а частина друга статті 57 Закону України «Про освіту» є спеціальною нормою щодо педагогічних працівників. У зв'язку з цим зупинення виплати середнього заробітку з 19 липня 2022 року було визнано протиправним (рішення Коростишівського районного суду Житомирської області від 23 травня 2024 року у справі № 935/205/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119294272>, постанова Житомирського апеляційного суду від 01 жовтня 2024 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122079095>).

Положеннями статті 57-1 Закону України «Про освіту» передбачено державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану.

Так, абзацом третім частини першої статті 57-1 Закону України «Про освіту» визначено, що працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується, зокрема, збереження місця роботи, середнього заробітку.

Цією нормою права держава гарантувала, серед іншого, збереження середнього заробітку за працівниками закладів освіти, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду.

Законом № 4059-IX від 19 листопада 2024 року дію абзацу третього частини першої статті 57-1 зупинено на 2025 рік у частині збереження середнього заробітку працівникам закладів та установ освіти, наукових установ.

Також дію цієї норми зупинено і на 2026 рік (Закон № 4695-IX від 03 грудня 2025 року).

Верховний Суд зробив висновок, що стаття 57-1 Закону України «Про освіту» у правовідносинах, які виникли щодо відшкодування середнього заробітку працівникам закладів та установ освіти за час призупинення дії трудового договору, є спеціальною нормою щодо статті 13 Закону № 2136-IX та має пріоритет у регулюванні таких правовідносин, адже держава взяла на себе гарантію збереження педагогічним працівникам середнього заробітку в умовах воєнного стану (постанова Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 листопада 2025 року в справі № 644/368/23 (провадження № 61-15977свп24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132314922>).

Місцеві суди враховують висновки Верховного Суду про пріоритет спеціальної норми статті 57-1 Закону України «Про освіту» над загальною нормою частини третьої статті 119 КЗпП України.

Зокрема, у справі № 161/18357/24 позивач – викладач класу скрипки, мобілізований до ЗСУ, оскаржив наказ роботодавця про зупинення нарахування середнього заробітку з 19 липня 2022 року.

Луцький міськрайонний суд Волинської області, з висновком якого погодився і Волинський апеляційний суд, позов задовольнив, скасував наказ про зупинення нарахування середнього заробітку та стягнув з роботодавця середній заробіток за період з 19 липня 2022 року до 23 грудня 2023 року. Суди

виходили з того, що до 24 грудня 2023 року для педагогічних працівників зберігалася спеціальна гарантія, передбачена частиною другою статті 57 Закону України «Про освіту» (рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 08 листопада 2024 року у справі № 161/18357/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122888690>, постанова від 08 січня 2025 року у цій же справі Волинського апеляційного суду <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124295374>).

Аналогічний висновок зроблено у справі № 276/363/25, у якій Хорошівський районний суд Житомирської області задовольнив позов педагогічного працівника, скасував наказ про припинення виплати середнього заробітку з 19 липня 2022 року та зобов'язав відповідний орган освіти нарахувати і виплатити середній заробіток за період з 19 липня 2022 року до 23 грудня 2023 року (рішення Хорошівського районного суду Житомирської області від 30 квітня 2025 року у справі № 276/363/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127078689>).

Такий самий підхід враховано у справах № 158/155/24 та № 158/2181/23. За результатами первісного розгляду справи в задоволенні позовів було відмовлено, такі рішення були залишені без змін судами апеляційної інстанції. Однак Верховний Суд, переглядаючи ці справи в касаційному порядку, частково задовольнив касаційні скарги та направив справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, вказавши, що до 24 грудня 2023 року за педагогічними та науково-педагогічними працівниками, призваними на військову службу за призовом під час мобілізації, зберігалася гарантія попереднього середнього заробітку на підставі частини другої статті 57 Закону України «Про освіту».

Отже, аналіз судової практики у справах щодо збереження середнього заробітку педагогічним і науково-педагогічним працівникам після 19 липня 2022 року свідчить про поступову зміну підходу до співвідношення частини третьої статті 119 КЗпП України та частини другої статті 57 Закону України «Про освіту». Якщо на початковому етапі суди виходили з пріоритетності оновленої редакції частини третьої статті 119 КЗпП України, то надалі визначальним став підхід, за яким частина друга статті 57 Закону України «Про освіту» розглядається як спеціальна норма щодо педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Ключове значення має те, що Закон № 2352-IX змінив саме загальну норму частини третьої статті 119 КЗпП України, виключивши з неї гарантію збереження середнього заробітку за працівниками, призваними або прийнятими на військову службу. Водночас відповідних змін до частини другої статті 57 Закону України «Про освіту» внесено не було. Тому щодо педагогічних і науково-педагогічних працівників, які проходили військову службу за призовом під час

мобілізації, продовжувала діяти спеціальна гарантія збереження попереднього середнього заробітку.

Таким чином, прийнята пізніше загальна норма частини третьої статті 119 КЗпП України не припинила дії спеціальної норми частини другої статті 57 Закону України «Про освіту», оскільки загальний закон не скасовує спеціального регулювання, якщо інше прямо не встановлено законом.

З огляду на це суди визнавали неправомірним припинення з 19 липня 2022 року виплати середнього заробітку педагогічним працівникам, скасовували відповідні накази роботодавців та покладали на них обов'язок поновити нарахування і виплату середнього заробітку до моменту зміни спеціального законодавства, а саме частини другої статті 57 Закону України «Про освіту», що набрала чинності 24 грудня 2023 року.

15 березня 2022 року прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі - Закон № 2136-IX), яким визначено особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Частинами другою та третьою статті 1 Закону № 2136-IX встановлено, що на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України.

У період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю у частині відносин, врегульованих цим Законом.

Згідно з пунктом 2 Прикінцевих положень КЗпП України під час дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», діють обмеження та особливості організації трудових відносин, встановлені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Відповідно до частини першої статті 13 Закону № 2136-IX призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором.

Призупинення дії трудового договору може здійснюватися за ініціативою однієї із сторін на строк не більше ніж період дії воєнного стану. У разі прийняття рішення про скасування призупинення дії трудового договору до припинення

або скасування воєнного стану роботодавець повинен за 10 календарних днів до відновлення дії трудового договору повідомити працівника про необхідність стати до роботи.

Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин.

Призупинення дії трудового договору не може бути прихованим покаранням і не застосовується до керівників та заступників керівників державних органів, а також посадових осіб місцевого самоврядування, які обіймають виборні посади.

Разом із тим, абзацом першим частини другої статті 13 Закону № 2136-IX встановлено, що призупинення дії трудового договору оформлюється наказом (розпорядженням) роботодавця, в якому, зокрема, зазначається інформація про причини призупинення, у тому числі про неможливість обох сторін виконувати свої обов'язки та спосіб обміну інформацією, строк призупинення дії трудового договору, кількість, категорії і прізвища, ім'я, по батькові (за наявності), реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті) відповідних працівників, умови відновлення дії трудового договору.

Отже, роботодавцю надано право тимчасово призупинити дію трудового договору з працівником у разі неможливості у зв'язку із військовою агресією проти України забезпечити працівника роботою. Водночас таке право не є абсолютним. Для застосування цієї норми права роботодавець має перебувати в таких обставинах, коли він не може надати працівнику роботу, а працівник не може виконати роботу. Зокрема, у випадку, якщо необхідні для виконання роботи працівником виробничі, організаційні, технічні можливості, засоби виробництва знищені в результаті бойових дій або їх функціонування з об'єктивних і незалежних від роботодавця причин є неможливим, а переведення працівника на іншу роботу або залучення його до роботи за дистанційною формою організації праці неможливо.

Зазначене узгоджується з правовим висновком Верховного Суду, викладеним у постановках від 21 червня 2023 року у справі № 149/1089/22 (провадження № 61-292св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111772371>, від 14 вересня 2023 року у справі № 754/5488/22 (провадження № 61-6588св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113454780>, від 14 лютого 2024 року у справі № 201/791/23 (провадження № 61-11881св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074248>.

Якщо підприємство фактично не було релоковано з окупованої території України, призупинення дії трудового договору з його працівниками може бути визнано законним (постанова Верховного Суду від 22 жовтня 2025 року в справі № 335/10160/24 (провадження № 61-6969св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131282157>).

Якщо призупинення трудових відносин мало тимчасовий характер, було обумовлено об'єктивними обставинами, пов'язаними зі знищенням та викраденням засобів виробництва і майна, стосувалося значної кількості працівників, а не лише одного працівника, таке призупинення є законним. Законодавством не заборонено припиняти трудові відносини під час призупинення дії трудового договору (постанова Верховного Суду від 02 жовтня 2024 року в справі № 754/8217/23 (провадження № 61-2489св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122253054>).

Самі по собі такі обставини як погіршення фінансового стану підприємства чи зменшення обсягів господарської діяльності не є тими обставинами, які надають роботодавцю право призупиняти трудові договори з працівниками (постанови Верховного Суду від 04 червня 2025 року в справі № 521/17826/22 (провадження № 61-4201св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128421106>, від 24 жовтня 2025 року в справі № 703/3553/23 (провадження № 61-1257св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131244003>).

При незаконному призупиненні дії трудового договору роботодавець зобов'язаний виплатити працівнику середній заробіток за час вимушеного прогулу за аналогією із застосуванням статті 235 КЗпП України (постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 травня 2025 року в справі № 758/4178/22 (провадження № 61-6935сво24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127423072>).

У справі № 303/7508/22 позивач оскаржував наказ роботодавця про призупинення дії трудового договору, просив стягнути заробітну плату за березень–квітень 2022 року, втрачений заробіток за період призупинення дії трудового договору, а також середній заробіток після прийняття його з 10 травня 2022 року на військову службу за призовом під час мобілізації.

Суди встановили, що до прийняття позивача на військову службу між сторонами виник спір щодо оплати праці, простою та правомірності призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану. Водночас вимога про стягнення середнього заробітку після 10 травня 2022 року оцінювалася вже з урахуванням трудових гарантій, передбачених частиною третьою статті 119 КЗпП України.

Верховний Суд погодився з висновками судів про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки роботодавець довів, що внаслідок військової агресії проти України він не мав практичної можливості надати працівникові роботу та забезпечити безпечні умови праці, а після 19 липня 2022 року частина третя статті 119 КЗпП України вже не передбачала збереження середнього заробітку за мобілізованим працівником (постанова Верховного Суду від 18 жовтня 2023 року у справі № 303/7508/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114390105>).

Відповідно до частини третьої статті 119 КЗпП України за працівниками, прийнятими на військову службу за контрактом, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення зберігаються місце роботи і посада на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності і у фізичних осіб – підприємців, у яких вони працювали на час призову.

У справі № 728/1422/23 позивач, який перебував у трудових відносинах з відповідачем та з 30 квітня 2022 року проходив військову службу під час мобілізації, після звільнення з військової служби звернувся до роботодавця із заявами про відновлення роботи. Роботодавець не допустив його до виконання трудових обов'язків, посилаючись на необхідність надання документів щодо причин несвоєчасного виходу на роботу, однак наказу про призупинення дії трудового договору, наказу про необхідність стати до роботи чи дисциплінарного стягнення щодо позивача не видавав.

Суд задовольнив позов, виходячи з того, що трудовий договір між сторонами не було припинено, а увільнення працівника від роботи у зв'язку з призовом на військову службу мало тимчасовий характер і передбачало збереження за ним місця роботи та посади. Оскільки роботодавець після звернення позивача не створив умов для поновлення виконання ним трудових обов'язків, це було визнано порушенням права працівника на працю (рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 30 серпня 2023 року у справі № 728/1422/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113313852>).

Відповідно до пункту 4 частини першої статті 40 КЗпП України трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані роботодавцем у випадку, зокрема, прогулу (в тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин.

Частиною третьою статті 5 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначено, що у період дії воєнного стану працівник, робоче місце якого розташоване на територіях активних бойових дій,

який відсутній на роботі, не підлягає звільненню на підставі пункту 4 частини першої статті 40 КЗпП України.

У практиці Верховного Суду відсутність працівника на роботі в період дії воєнного стану, якщо працівник переведений на дистанційну роботу, не може бути кваліфікована як прогул без поважної причини. Якщо з таким працівником відсутній зв'язок, до з'ясування причин і обставин його відсутності за ним зберігаються робоче місце та посада, трудові відносини не припиняються, однак час таких неявок не зараховується до стажу роботи, що дає право на щорічну відпустку, та в загальному порядку не підлягає оплаті (постанова Верховного Суду від 06 червня 2024 року у справі № 367/569/23 (провадження № 61-4703св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119653141>).

Рішення позивачки як працівниці підприємства перебувати поза межами України в більш безпечному місці є безумовним її правом, але не спростовує факту прогулу, оскільки немає обставин індивідуального впливу воєнного стану на факт відсутності позивачки на роботі, та підтверджує законність її звільнення за пунктом 4 частини першої статті 40 КЗпП України (постанова Верховного Суду від 27 листопада 2024 року у справі № 552/7015/22 (провадження № 61-9370св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123567740>).

Тобто в кожній конкретній справі, з огляду на встановлені судами обставини, суд може зробити висновок про законність / незаконність звільнення працівника в період дії воєнного стану за прогул.

У справі № 331/3589/23 позивач, який обіймав посаду першого проректора НУ «Запорізька політехніка» та був увільнений від виконання посадових обов'язків у зв'язку з укладенням контракту добровольця територіальної оборони, оскаржував наказ про звільнення за прогул на підставі пункту 4 частини першої статті 40 КЗпП України. Роботодавець вважав, що після розформування добровольчого формування позивач мав з'явитися на роботу, однак був відсутній з 30 січня 2023 року до 02 лютого 2023 року без поважних причин.

Суд задовольнив позов, виходячи з того, що для звільнення за прогул роботодавець має довести не лише факт відсутності працівника на роботі, а й відсутність поважних причин такої відсутності та вину працівника. Суд урахував, що позивач виконував обов'язки добровольця територіальної оборони, а відповідач не довів, що позивач був належним чином обізнаний про дату припинення дії контракту та свідомо ухилявся від виконання трудових обов'язків. За таких обставин суд зробив висновок, що відсутність позивача була зумовлена поважними причинами і не може кваліфікуватися як прогул без поважних причин.

У зв'язку з цим наказ про звільнення було визнано протиправним і скасовано, позивача поновлено на займаній ним посаді, а з роботодавця стягнуто середній заробіток за час вимушеного прогулу (рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 11 жовтня 2023 року у справі № 331/3589/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114336151>).

У справі № 940/954/22 позивач оскаржував наказ роботодавця про звільнення за прогул на підставі пункту 4 частини першої статті 40 КЗпП України. Він зазначав, що 24 лютого 2022 року, після введення воєнного стану та оголошення мобілізації, прибув до відповідного ТЦК, а 25 лютого 2022 року був призваний на військову службу, тому його відсутність на роботі була зумовлена поважними причинами.

Суд задовольнив позов, виходячи з того, що роботодавець не довів належними доказами факту прогулу без поважних причин, не зафіксував відсутність працівника у встановленому порядку, не з'ясував причин його відсутності та не витребував письмових пояснень до застосування дисциплінарного стягнення. Перебування позивача у територіальному центрі комплектування та подальший призов на військову службу суд визнав об'єктивними обставинами, які виключали його вину у невиході на роботу.

У зв'язку з цим наказ про звільнення з роботи було визнано незаконним і скасовано, позивача поновлено на посаді тракториста-машиніста сільськогосподарського виробництва, а з роботодавця стягнуто середній заробіток за час вимушеного прогулу.

При визначенні періоду стягнення суд врахував, що з 19 липня 2022 року після змін до частини третьої статті 119 КЗпП України за мобілізованими працівниками зберігаються місце роботи і посада, але не середній заробіток (рішення Тетіївського районного суду Київської області від 27 квітня 2023 року у справі № 940/954/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110583022>).

Існують випадки, коли суд стягує компенсацію за невикористану відпустку при звільненні мобілізованого працівника.

У справі № 161/3508/25 військовослужбовець, призваний на військову службу 15 березня 2022 року, звільнений 31 липня 2024 року за власним бажанням, просив стягнути компенсацію за 48 днів невикористаної відпустки з відповідача, з яким перебував у трудових відносинах. Відповідач, заперечуючи позов, посилався на дію обставин непереборної сили, як підстави для звільнення від відповідальності за невиконання (неналежного виконання) зобов'язань. Суд задовольнив позов повністю, стягнувши компенсацію в повному обсязі, зазначив, що обставини непереборної сили не звільняють роботодавця від виплати компенсації за невикористану відпустку при звільненні

(рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 25 квітня 2025 року у справі № 161/3508/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126915192>).

Також суди стягують з роботодавців моральну шкоду у зв'язку з несвоечасною виплатою середнього заробітку мобілізованому працівнику.

Так, у справі № 389/2922/23 позивач, який працював директором товариства та був мобілізований до ЗСУ, просив стягнути середній заробіток за період з 01 квітня 2022 року до 19 липня 2022 року, а також моральну шкоду. Суд установив, що відповідно до частини третьої статті 119 КЗпП України в редакції, чинній до 19 липня 2022 року, за позивачем як мобілізованим працівником зберігалися місце роботи, посада і середній заробіток. Роботодавець нарахував позивачу середній заробіток, однак виплатив його лише несвоечасно.

Оскільки на час розгляду справи середній заробіток уже було виплачено у повному обсязі, суд відмовив у задоволенні вимоги про його стягнення. Водночас факт порушення строків виплати належних працівникові сум суд визнав підставою для відшкодування моральної шкоди за статтею 237-1 КЗпП України та частково задовольнив позов у цій частині, стягнувши з роботодавця моральну шкоду (рішення Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 24 жовтня 2023 року у справі № 389/2922/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114435176>).

Аналіз судової практики свідчить, що з 19 липня 2022 року, після набрання чинності Законом № 2352-IX, загальну гарантію збереження середнього заробітку для мобілізованих працівників було виключено з КЗпП України, тому суди визнають правомірним припинення таких виплат роботодавцями з цієї дати, оскільки за працівником зберігаються лише місце роботи та посада.

Для педагогічних та науково-педагогічних працівників тривалий час діяла спеціальна норма – частина друга статті 57 Закону «Про освіту». Хоча загальні норми КЗпП України змінилися в липні 2022 року, для освітян гарантія збереження середнього заробітку продовжувала діяти до 24 грудня 2023 року. Роботодавці, які припинили виплати цій категорії раніше, діяли неправомірно, і суди стягують з них недоплачені суми.

Дію державних гарантій, передбачених статтею 57-1 Закону України «Про освіту», у частині збереження середнього заробітку працівникам закладів та установ освіти зупинено на 2025 та 2026 роки.

Суди обмежують спроби роботодавців звільнити військовослужбовців за прогул. Мобілізація, перебування у ТЦК або служба у ТРО визнаються об'єктивними обставинами, які виключають вину працівника у відсутності

на робочому місці. Для законного звільнення за прогул роботодавець повинен довести відсутність поважних причин.

Після завершення військової служби роботодавець зобов'язаний забезпечити працівникові можливість працювати. Якщо трудовий договір не було припинено або законно призупинено, відмова у допуску до роботи визнається порушенням права на працю.

Роботодавці мають право призупиняти дію договору лише у разі абсолютної неможливості обох сторін виконувати обов'язки через бойові дії (наприклад, знищення засобів виробництва). Погіршення фінансового стану підприємства, товариства не є достатньою підставою для призупинення. Незаконне призупинення зобов'язує роботодавця виплатити працівнику середній заробіток.

4. Реалізація права на житло відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»

Право на житло є однією з основних соціальних гарантій військовослужбовців, закріплених у Конституції України та Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Абзацом першим пункту першого статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначено, що держава забезпечує військовослужбовців житлом або за їхнім бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання житло відповідно до цього Закону та інших законів України.

Статтею 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» встановлено комплексну систему державних гарантій щодо реалізації права військовослужбовців на житло. Закон передбачає декілька механізмів забезпечення цього права, зокрема, безоплатне надання житла у власність, виплату грошової компенсації за належне для отримання житло, забезпечення соціальним житлом, позачергове надання житла окремим категоріям військовослужбовців, а також державну підтримку у придбанні житла шляхом компенсації частини першого внеску за іпотечним кредитом.

Особлива увага приділяється соціальному захисту військовослужбовців, які мають значну вислугу років, були звільнені з військової служби з поважних причин, брали участь у бойових діях, а також членів сімей загиблих (померлих) або зниклих безвісти військовослужбовців. Законодавство також враховує особливі потреби військовослужбовців, які втратили можливість користуватися житлом унаслідок тимчасової окупації окремих територій України, гарантуючи

їм право на повторне забезпечення житлом або відповідну грошову компенсацію за визначених законом умов.

Водночас закон встановлює принцип одноразовості реалізації права на безоплатне отримання житла або грошової компенсації, що спрямовано на забезпечення справедливого розподілу державних ресурсів і недопущення подвійного використання житлових пільг. Реалізація права на житло здійснюється в порядку та в межах норм, визначених Кабінетом Міністрів України, що забезпечує єдиний механізм застосування відповідних гарантій.

Крім того діючим законодавством передбачено пільги щодо права на житло і для осіб з інвалідністю внаслідок війни та прирівняних до них осіб.

Пунктом 18 частини першої статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначено, що особам з інвалідністю внаслідок війни та прирівняним до них особам надається, зокрема, право на позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій. Особи, зазначені в цій статті, забезпечуються жилою площею протягом двох років з дня взяття на квартирний облік, а особи з інвалідністю I групи з числа учасників бойових дій на території інших країн – протягом року.

Право осіб з інвалідністю внаслідок війни та прирівняних до них осіб на позачергове забезпечення житлом є однією з державних соціальних гарантій, спрямованих на забезпечення належного рівня їх соціального захисту. Надання зазначеній категорії осіб переважного права на отримання житла та встановлення законодавством скорочених строків його надання обумовлено особливим правовим статусом цих осіб і має компенсаційний характер. Такі соціальні гарантії є складовою системи державного соціального захисту ветеранів війни та забезпечують практичну реалізацію конституційного права на житло з урахуванням принципу підвищеного соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок виконання обов'язку із захисту держави.

Для забезпечення єдності судової практики щодо визначення юрисдикції суду з розгляду спорів про оскарження відмови у забезпеченні житловим приміщенням або в призначенні грошової компенсації за належні для отримання житлові приміщення для деяких категорій осіб, які брали участь в бойових діях на території інших держав, а також членів їх сімей і про зобов'язання надати такі приміщення чи компенсацію Велика Палата Верховного Суду зробила висновок, що зазначені спори належать до юрисдикції адміністративних судів, оскільки стосуються проходження публічної (військової) служби, у зв'язку з якою держава передбачила відповідні соціальні гарантії (пільги), а також призначення

та надання таких гарантій (пільг) (постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 712/5476/19 (провадження № 14-62цс20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92571173>).

Спори щодо оскарження особами з числа військовослужбовців рішень, дій чи бездіяльності відомчих житлових (житлово-побутових, з контролю за розподілом житла) комісій є спорами з приводу проходження позивачами військової служби як різновиду служби публічної. Саме у зв'язку з останньою держава передбачила відповідні соціальні гарантії, а також порядок їх реалізації. Отже, такі спори належать до юрисдикції адміністративних судів (постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 червня 2022 року у справі № 362/643/21 (провадження № 14-32цс22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301901>).

Позов військовослужбовця про скасування рішення житлової комісії військової частини щодо зняття його з членами сім'ї з черги обліку осіб, які набули права та потребують поліпшення житлових умов шляхом надання жилих приміщень для постійного проживання підлягає розгляду за правилами адміністративного судочинства (постанови Верховного Суду від 14 грудня 2022 року у справі № 389/3690/21 (провадження № 61-9563св22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107938364>, від 21 грудня 2022 року у справі № 389/3653/21 (провадження № 61-9552св22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108026003>, від 10 травня 2023 року у справі № 389/3664/21 (провадження № 61-10476св22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110880236>).

При вирішенні таких спорів суди дотримуються позиції Верховного Суду.

Для прикладу, у справі № 299/1255/21 Закарпатський апеляційний суд скасував заочне рішення Виноградівського районного суду Закарпатської області, яким визнано позивача та членів його сім'ї такими, що потребують поліпшення житлових умов шляхом забезпечення їх грошовою компенсацією замість належного їм для отримання постійного житла та такими, що мають право на виплату їм грошової компенсації замість належного їм для отримання постійного житла, зобов'язано житлову комісію прийняти рішення про виплату грошової компенсації, та закрити провадження у справі у зв'язку з тим, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (постанова Закарпатського апеляційного суду від 06 червня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111578269>, рішення Виноградівського районного суду Закарпатської області від 09 липня 2021 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98445188>).

Володимир-Волинський міський суд Волинської області закрити провадження у справі за позовом військовослужбовця до військової частини про визнання протиправним та скасування рішення житлової комісії військової

частини в частині виключення позивача разом з членами сім'ї з усіх видів черг, зокрема на квартирному обліку військовослужбовців, які потребують поліпшення житлових умов шляхом надання жилих приміщень для постійного проживання у загальній черзі, на квартирному обліку з правом отримання житла у першочерговому порядку, як учасника бойових дій, та на квартирному обліку військовослужбовців, які потребують поліпшення житлових умов шляхом забезпечення службовим приміщенням. Суд вказав, що вказаний спір належить до юрисдикції адміністративного суду (ухвала Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 08 грудня 2023 року у справі № 154/4308/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115493044>).

Натомість Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області розглянув позов військовослужбовця звільненого з військової служби в запас про визнання незаконним та скасування рішення про зняття з квартирному обліку, скасування наказу та зобов'язання поновити на квартирному обліку у порядку цивільного судочинства (рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 21 жовтня 2021 року у справі № 607/10294/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100764654>).

Щодо віднесення особи до членів сім'ї військовослужбовця слід звернути увагу, що за змістом абзаців 4 та 5 пункту 6 мотивувальної частини рішення, пункту 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 03 червня 1999 року №5-рп/99 (справа №1-8/99) якщо дорослі діти чи батьки мають чи створюють власні сім'ї, то члени їх сімей набувають право на рівні з іншими членами сім'ї військовослужбовця. Членами сім'ї військовослужбовця є також особи, природа яких визначається кровними (родинними) зв'язками, до яких належать, зокрема і близькі родичі а саме: рідні брати, сестри, онуки, дід, баба.

Верховний Суд відносить до членів сім'ї військовослужбовця, що мають право на отримання грошової компенсації за належне їм для отримання житлове приміщення, і його онуків (постанова Верховного Суду від 27 січня 2022 року в справі № 359/5844/20 (провадження № 61-17445св21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102941026>).

Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області у справі № 344/20888/21 зазначив, що онуки військовослужбовця, звільненого з військової служби у запас, є членами сім'ї останнього та зареєстровані й проживають з ним в одному житловому приміщенні, тому мають право перебувати разом з ним на квартирному обліку у військовій частині. Внаслідок врахування онуків до складу членів сім'ї військовослужбовця останньому виплачено грошову компенсацію за належне для отримання житло.

Відмовляючи у задоволенні позову суд першої інстанції, з висновком якого погодився і апеляційний суд, керувався недоведенням позивачем, що онуки відповідача (військовослужбовець) були внесені до складу членів сім'ї безпідставно, тому відсутні підстави для повернення коштів, які були перераховані відповідачу за компенсацію за належне для отримання жиле приміщення (рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 07 березня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109476878>; постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 25 травня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111147815> у справі № 344/20888/21).

З таким висновком погодився і Верховний Суд (постанова Верховного Суду від 15 березня 2024 року у справі № 344/20888/21 (провадження № 61-9511св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117718219>).

Щодо черговості забезпечення житлом, то за практикою Верховного Суду забезпечення житлом осіб з інвалідністю внаслідок війни та прирівняних до них осіб можливе лише згідно з існуючою черговістю з урахуванням часу взяття на облік та у порядку, передбаченому законодавством. Іншого порядку, ніж дата взяття на облік у формуванні черговості забезпечення житлом осіб, які користуються певним правом (мають однакові пільги) в черговості одержання таких приміщень, діючим законодавством не встановлено (постанови Верховного Суду від 05 квітня 2023 року в справі № 753/8162/21 (провадження № 61-13005св22) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110308512>, від 23 грудня 2023 року у справі № 308/14681/21 (провадження № 61-6639св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859926>).

У справі № 308/14681/21 Закарпатський апеляційний суд скасував рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області, яким задоволено позов особи з інвалідністю внаслідок війни про зобов'язання відповідача ухвалити рішення про надання позивачу у постійне користування житлове приміщення відповідно до встановлених санітарних та технічних норм та з урахуванням кількості членів його сім'ї, й ухвалив нове судове рішення, яким відмовив позивачу у задоволенні позову. Апеляційний суд вказав, що позивач має право на забезпечення житлом лише за умови надходження його черги на отримання житла. Позивач не надав суду доказів наявності переважного права на отримання житла, відмінного від інших осіб, які за часом взяття на облік у цьому списку передують позивачу (постанова Закарпатського апеляційного суду від 20 квітня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110634049>, рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 червня 2022 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105130552>).

Верховний Суд залишив без змін постанову Закарпатського апеляційного суду від 20 квітня 2023 року у вказаній справі (постанова Верховного Суду від 22 грудня 2023 року у справі № 308/14681/21 (провадження № 61-6639св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859926>).

Існують непоодинокі випадки розгляду судами справ про виселення військовослужбовців / членів їх сімей із квартир, які було надано військовослужбовцям у порядку статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

У справі № 712/11654/21 Соснівський районний суд м. Черкаси відмовив військовій частині у задоволенні позову про виселення військовослужбовця та членів його сім'ї із службового приміщення. Встановивши, що відповідач разом із членами своєї сім'ї на законних підставах були заселені до спірної квартири та до часу звернення позивача до суду із вказаним позовом квартиру не звільнили, а також врахувавши, що з листопада 2022 року відповідач проходить військову службу під час мобілізації на особливий період в період воєнного стану, суд зробив висновок про відсутність правових підстав для задоволення позову в зв'язку з тим, що згідно зі статтею 125 Житлового кодексу України (далі – ЖК України) сім'я військовослужбовця не може бути виселена зі службового житла без надання іншого жилого приміщення, також відповідно до статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» за військовослужбовцями, призваними на військову службу під час мобілізації, на особливий період зберігаються жилі приміщення, які вони займали до призову на військову службу під час мобілізації. Крім того, позбавлення житла багатодітної сім'ї військовослужбовця в період проходження ним військової служби не відповідає пропорційності втручання у житлові права відповідачів та їх неповнолітніх дітей та покладає на них надмірний тягар в період воєнного стану. Стосовно посилання на наявність у позивача потреби у забезпеченні житлом інших військовослужбовців, суд вказав, що закон в рівній мірі захищає житлові права осіб у спосіб, коли не допускається захист прав одних осіб за рахунок неправомірного обмеження у правах інших осіб (рішення Соснівського районного суду м. Черкаси від 21 серпня 2023 року у справі № 712/11654/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113078168>).

Черкаський апеляційний суд залишив без змін рішення місцевого суду у цій справі та зазначив, що з урахуванням того, що спірне службове житло було надано військовослужбовцю та членам його сім'ї на період проходження військової служби, при цьому станом на час розгляду справи він продовжує перебувати на військовій службі, відсутні правові підстави для його виселення разом з членами сім'ї зі службової квартири на підставі статті 124 ЖК України. Зазначений спосіб реалізації прав позивача, як власника службового житла,

колегія суддів вважала таким, що не відповідатиме критерію законності втручання у право на житло військовослужбовця, який проходить військову службу в особливий період. Колегія суддів відхилила доводи апеляційної скарги щодо наявності нагальної суспільної необхідності у виселенні відповідача з житла з посиланням на існування черги військовослужбовців, які можуть претендувати на заселення у службове житло. У процесі розгляду справи не було встановлено факту виселення відповідачів у інше житлове приміщення для постійного проживання та наявності у них іншого житла, яке відповідає санітарним і технічним вимогам за нормами жилої площі, встановленими для проживання громадян. Наявність у власності військовослужбовця 1/5 частки квартири (інше житло) не забезпечить потреб багатодітної родини у житлі та призведе до істотного погіршення житлових умов відповідачів та їх неповнолітніх дітей, про що вірно зазначено судом першої інстанції (постанова Черкаського апеляційного суду від 26 жовтня 2023 року у справі № 712/11654/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114643226>).

У справі № 686/15620/23 Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області, з висновком якого погодився Хмельницький апеляційний суд, усунув перешкоди військовій частині у користуванні та розпорядженні службовою квартирою шляхом виселення з неї дружини військовослужбовця та його доньки без надання іншого жилого приміщення. Місцевий суд вказав, що відповідачі неправомірно зареєстрували своє місце проживання, безпідставно вселились в спірну квартиру та користуються нею, хоча ордер на них не видавався, фактично не проживають в квартирі, а, крім того, забезпечені іншим житлом, тому є всі підстави для виселення з квартири. З урахуванням наявності у відповідачів на праві одноособової власності кількох житлових приміщень, наявності черги військовослужбовців у військовій частині, які не забезпечені житлом, і мають законні права та інтереси на заселення у службове житло, тому в даному випадку існує нагальна суспільна необхідність для застосування заходу у вигляді виселення відповідачів. Таке втручання у право особи на житло є пропорційним переслідуваній легітимній меті та буде дотриманий необхідний баланс, так як відповідачі внаслідок втручання в їх право на повагу до житла не будуть нести надмірний тягар (рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 29 лютого 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117487137>, постанова Хмельницького апеляційного суду від 04 листопада 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131650222>).

Верховний Суд у вказаній справі погодився з висновками судів, що відповідачі неправомірно зареєстрували своє місце проживання, безпідставно вселились в спірну службову квартиру та користуються нею, фактично не проживають в ній, а крім того, забезпечені іншим житлом. Суд

вважав, що з урахуванням наявності у відповідачів на праві одноособової власності кількох житлових приміщень, наявності черги військовослужбовців у в/ч, які не забезпечені житлом і мають законні права та інтереси на заселення у службове житло, в даному випадку існує нагальна суспільна необхідність для застосування заходу у вигляді виселення відповідачів, таке втручання у право особи на житло є пропорційним переслідуваній легітимній меті та буде дотриманий необхідний баланс, так як відповідачі внаслідок втручання в їх право на повагу до житла не будуть нести надмірний тягар (постанова Верховного Суду від 25 лютого 2026 року у справі № 686/15620/23 (провадження № 61-15379св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134384066>).

У справі № 705/5247/21 Уманський міськрайонний суд Черкаської області ухвалив рішення, яким виселив відповідача (військовослужбовця) з житла, наданого йому у користування на договірних умовах у зв'язку з проведенням експерименту із забезпеченням житлом шляхом закріплення його за посадами військовослужбовців ЗСУ, згідно з наказом МОУ від 31 січня 2019 року № 40 «Про проведення експерименту із забезпечення службовим житлом шляхом закріплення його за посадами військовослужбовців Збройних Сил України». Місцевий суд виходив з того, що спірну квартиру надано відповідачу в тимчасове користування на договірних умовах на підставі договору, умовами якого визначено, що у разі отримання житлового приміщення для постійного проживання або службового житла, або компенсації за належне для отримання житлове приміщення, або переведення на іншу посаду, звільнення з військової служби користувач зобов'язаний звільнити житлове приміщення у місячний строк разом із членами сім'ї, укладення цього договору не створює для користувача та членів його сім'ї будь-яких інших прав на отримане у користування житлове приміщення, крім права тимчасового користування, тому відповідач підлягає виселенню (рішення Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 09 червня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111424331>).

Разом з тим Черкаський апеляційний суд вважав, що відповідно до статті 125 ЖК України відповідач не підлягає виселенню із службового жилого приміщення без надання йому іншого жилого приміщення, оскільки він є особою з інвалідністю внаслідок війни та особою, яка має вислугу років у ЗСУ понад 27 років. Крім того, відповідач перебуває в черзі для отримання житла при військовій частині, має на утриманні малолітню дитину, іншого житла не має (постанова Черкаського апеляційного суду від 03 жовтня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113977455>).

Верховний Суд не погодився з висновком суду апеляційної інстанції в цій справі, скасував постанову апеляційного суду та залишив без змін рішення суду першої інстанції з огляду на те, що отримуючи у користування спірне житлове

приміщення на підставі договору, відповідач зобов'язався звільнити у місячний строк житлове приміщення у разі переведення його на іншу посаду або звільнення його з військової служби. Спірне житло має статус службового житлового приміщення, яке відповідно до наказу Міністерства оборони України від 31 січня 2019 року № 40 та Порядку проведення експерименту із забезпечення службовим житлом, шляхом закріплення його за посадами військовослужбовців Збройних Сил України, затвердженого 01 лютого 2019 року начальником Головного квартирно-експлуатаційного управління Збройних Сил України, закріплюється за конкретною посадою військовослужбовців ЗСУ та надається у користування військовослужбовцю тимчасово, лише на період зайняття посади, за якою закріплено це житло. Крім того, вислуга військовослужбовця у ЗСУ більше 20 років, а також те, що військовослужбовець є учасником бойових дій, інвалідом II групи війни, перебуває в черзі для отримання житла при військовій частині, має на утриманні неповнолітню дитину, не створюють підстав для продовження користування службовим (штатно-посадовим) житлом у разі переведення військовослужбовця на іншу посаду або звільнення з військової служби.

Також Верховний Суд звернув увагу на те, що відповідач та члени його сім'ї до часу пред'явлення до них військовою частиною вимог щодо звільнення житла проживали у службовій квартирі короткий час, тому право користування зазначеним житловим приміщенням було нетривалим і у відповідача не виникли стійкі тривалі зв'язки з вказаним місцем проживання (постанова Верховного Суду від 05 червня 2024 року у справі № 705/5247/21 (провадження № 61-16096св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119579584>).

До питань реалізації права на житло можна також віднести і проведення експерименту із забезпечення службовим житлом шляхом закріплення його за посадами військовослужбовців ЗСУ.

31 січня 2019 року Міністерство оборони України видало наказ № 40 «Про проведення експерименту із забезпечення службовим житлом шляхом закріплення його за посадами військовослужбовців Збройних Сил України».

Відповідно до Порядку проведення експерименту із забезпечення службовим житлом шляхом закріплення його за посадами військовослужбовців ЗСУ, затвердженого начальником Квартирно-експлуатаційного управління ЗСУ 01 лютого 2019 року, до службового (штатно-посадового) житла можуть бути віднесені житлові приміщення, які вже мають статус службових, житлові приміщення в об'єктах нового будівництва, реконструкції, придбані, набуті в порядку, передбаченому законодавством, на які зареєстровано право власності за Міністерством оборони України. Житлові приміщення включаються до службового (штатно-посадового) житла рішенням заступника Міністерства

оборони України (згідно з розподілом обов'язків) за поданням головного Квартирно-експлуатаційного управління ЗСУ. Приймання-передача службового (штатно-посадового) житла на баланс квартирно-експлуатаційного органу та закріплення його за військовою частиною на праві оперативного управління проводиться на підставі наказу Міністерства оборони України, а в подальшому акта приймання-передачі основних засобів, передається документація на таке житло (постанова Верховного Суду від 22 грудня 2021 року у справі № 490/694/21 (провадження № 61-17104св21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102106120>).

Наказ командира військової частини про закріплення службового (штатно-посадового) житла за відповідними посадами є підставою для укладення договору про надання в користування такого житла конкретному військовослужбовцю.

Зазначений договір не надає військовослужбовцю та членам його сім'ї права зареєструвати місце проживання за адресою відповідного житлового приміщення, а також не є підставою для державної реєстрації речових прав на житлове приміщення. Військовослужбовці, які забезпечуються службовим (штатно-посадовим) житлом та члени їх сімей реєструються за юридичною адресою військової частини.

Вказаний наказ Міністерства оборони України є єдиним нормативним відомчим актом, який регулює правовідносини щодо тимчасового користування житловими приміщеннями, закріпленими за посадами військових частин.

Чинне законодавство не передбачає можливості та порядку отримання військовослужбовцем для постійного проживання житла, яке було передане йому у користування на договірних умовах у зв'язку з проведенням експерименту із забезпечення житлом шляхом закріплення його за посадами військовослужбовців Збройних Сил України.

Такі висновки викладені у постановках Верховного Суду від 30 серпня 2021 року у справі № 154/1944/20 (провадження № 61-7474св21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99277770>, від 22 листопада 2021 року у справі № 161/4428/20 (провадження № 61-14663св21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101240714>, від 06 грудня 2023 року у справі № 752/11813/21 (провадження № 61-2071св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115545980>.

Вказаний експеримент триває і на цей час він не визнаний таким, що суперечить законодавству України.

Деснянський районний суд м. Чернігова у справі № 750/993/24, з висновком якого погодився і Чернігівський апеляційний суд, відмовив

позивачу (військовослужбовець) у задоволенні позову про визнання протиправним та скасування рішення відповідача, яким у виділенні жилої площі та видачі ордера, з огляду на те, що (службове) житло надавалось позивачу у тимчасове користування на договірних умовах на підставі договору, за умовами якого переміщення / переведення військовослужбовця на іншу посаду має наслідком звільнення користувачем та членами його сім'ї службового (штатного-посадового) житла, чого позивач не зробив, отже, відповідач правомірно відмовив позивачу у видачі ордера на квартиру (рішення Деснянського районного суду м. Чернігова від 18 листопада 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123062686>, постанова Чернігівського апеляційного суду від 11 лютого 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125196285>).

З таким висновком погодився і Верховний Суд (постанова Верховного Суду від 27 листопада 2025 року у справі № 750/993/24 (провадження № 61-3342св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132431225>).

Трапляються випадки, коли до військовослужбовців пред'являють позови про повернення виплаченої грошової компенсації за належне для отримання житло.

Так у справі № 727/5346/25 Шевченківський районний суд м. Чернівців відмовив Квартирно-експлуатаційному відділу у задоволенні позову до військовослужбовця, звільненого з військової служби у запас, про повернення грошової компенсації за належне для отримання житлове приміщення. Суд посилався на недоведення позивачем обставин, що відповідач, на якого розповсюджуються встановлені Законом пільги та соціальні гарантії, подаючи заяву та відповідні документи для отримання грошової компенсації за належне жите приміщення, діяв недобросовісно чи незаконно при отриманні відповідної компенсації, згоду на виплату якої надав державний орган в особі позивача, перевібивши при цьому надані ним документи та погодивши її суму, і відповідальності за такі дії позивача відповідач не несе. При цьому немає підстав вважати, що грошові кошти отримані відповідачем без достатньої правової підстави (рішення Шевченківського районного суду м. Чернівці від 29 вересня 2025 року у справі № 727/5346/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130758817>).

Чернівецький апеляційний суд змінив мотиви відмови у задоволенні позову та вказав, що грошова компенсація військовослужбовцю за належне йому для отримання жите приміщення за своєю правовою природою належить до виплат, передбачених частиною першою статті 1215 ЦК України, які не підлягають поверненню за умови їх добровільної виплати, відсутності рахункової помилки з боку платника та недобросовісності набувача.

Незважаючи на встановлення факту безпідставного отримання відповідачем частини грошової компенсації, розрахованої на його дочку, яка на момент виплати втратила статус члена його сім'ї, недоведеність позивачем наявності рахункової помилки або недобросовісності відповідача виключає можливість стягнення спірних коштів (постанова Чернівецького апеляційного суду від 18 грудня 2025 року у справі № 727/5346/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132855412>).

Аналіз судової практики свідчить про формування сталого підходу до вирішення спорів, пов'язаних із реалізацією житлових прав військовослужбовців. Спори щодо постановки на квартирний облік, виключення з нього, оскарження рішень житлових (житлово-побутових) комісій, відмови у наданні житла є публічно-правовими, оскільки виникають у зв'язку з проходженням військової служби як різновиду публічної служби та реалізацією встановлених державою соціальних гарантій. Відтак такі спори підлягають розгляду за правилами адміністративного судочинства.

Водночас суди послідовно виходять із того, що право військовослужбовців на забезпечення житлом або грошову компенсацію реалізується виключно у порядку та на умовах, визначених законодавством. Зокрема, забезпечення житлом здійснюється з дотриманням встановленої черговості, а саме по собі набуття статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, учасника бойових дій чи іншої пільгової категорії не створює права на позачергове отримання житла, якщо таке право прямо не передбачене законом. При визначенні складу сім'ї військовослужбовця суди виходять із фактичних сімейних відносин та вимог законодавства, допускаючи включення до її складу онуків за наявності відповідних правових підстав.

Вирішення спорів про виселення військовослужбовців / членів їхніх сімей із службового житла здійснюється з урахуванням правової підстави набуття права користування житлом, характеру правовідносин, наявності чи відсутності іншого житла, продовження проходження військової служби, а також дотримання принципу пропорційності втручання у право на житло. Саме сукупність цих обставин визначає наявність чи відсутність правових підстав для виселення без надання іншого жилого приміщення.

Судова практика підтверджує, що отримана військовослужбовцем грошова компенсація за належне для отримання житлове приміщення не підлягає поверненню за відсутності доказів недобросовісності набувача або рахункової помилки органу, який здійснив виплату, що відповідає положенням статті 1215 ЦК України.

Окремий підхід сформовано щодо службового (штатно-посадового) житла, яке надається в межах експерименту, запровадженого наказом МОУ № 40

від 31 січня 2019 року. Верховний Суд виходить із того, що таке житло має виключно тимчасовий характер, закріплюється за відповідною посадою та надається військовослужбовцю на договірних умовах лише на період її зайняття. Законодавство не передбачає можливості набуття права постійного користування чи приватизації такого житла, а переведення на іншу посаду або звільнення з військової служби є підставою для припинення права користування ним.

5. Стягнення з членів сім'ї військовослужбовця грошового забезпечення, отриманого ними під час перебування військовослужбовця в полоні або за подібних обставин, як безпідставно набутого майна відповідно до положень статті 1212 Цивільного кодексу України

Відповідно до пункту 6 статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», в редакції до 20 січня 2025 року, за військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або безвісно відсутніми, зберігаються виплати в розмірі посадового окладу за останнім місцем служби, окладу за військовим званням, надбавки за вислугу років, інших щомісячних додаткових видів грошового забезпечення постійного характеру та інші види грошового забезпечення з урахуванням зміни вислуги років та норм грошового забезпечення. Сім'ям зазначених військовослужбовців щомісячно виплачується грошове забезпечення, в тому числі додаткові та інші види грошового забезпечення, у порядку та в розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України. Грошове забезпечення виплачується таким членам сімей військовослужбовців: дружині (чоловіку), а в разі її (його) відсутності – повнолітнім дітям, які проживають разом з нею (ним), або законним представникам (опікунам, піклувальникам) чи усиновлювачам неповнолітніх дітей (осіб з інвалідністю з дитинства – незалежно від їх віку), а також особам, які перебувають на утриманні військовослужбовців, або батькам військовослужбовців рівними частками, якщо військовослужбовці не перебувають у шлюбі і не мають дітей. Виплата грошового забезпечення цим членам сімей здійснюється до повного з'ясування обставин захоплення військовослужбовців у полон або заручниками, інтернування військовослужбовців або їх звільнення, або визнання їх у встановленому законом порядку безвісно відсутніми чи померлими. У всіх випадках виплата грошового забезпечення здійснюється не більше ніж до дня виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини.

Законом України «Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх» від 8 жовтня 2024 року № 3995-ІХ (набрав чинності 20 січня 2025 року,

введений в дію 01 лютого 2025 року) пункт 6 статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» викладено в новій редакції.

Так, за військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або зниклими безвісти, зберігається виплата грошового забезпечення.

Військовослужбовець має право скласти у письмовій довільній формі особисте розпорядження на випадок захоплення його в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти про виплату належного йому грошового забезпечення особі (особам) за його вибором, визначивши розмір частки таких осіб у відсотках (далі – особисте розпорядження на випадок полону).

Порядок підтвердження справжності підпису військовослужбовця на особистому розпорядженні на випадок полону, оформлення та зберігання такого розпорядження та його скасування здійснюються у порядку, передбаченому пунктом 4 статті 16 цього Закону.

У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону грошове забезпечення виплачується дружині (чоловіку), законним представникам малолітніх (неповнолітніх) дітей, дітям з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представникам та батькам військовослужбовців (крім тих із зазначених осіб, які одержують від військовослужбовця аліменти, а також батьків, позбавлених батьківських прав, за умови що ці права не були поновлені). Таким особам рівними частками виплачується частина грошового забезпечення, що в загальній сумі не перевищує 50 відсотків грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань.

У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону та осіб, зазначених в абзаці четвертому цього пункту, грошове забезпечення виплачується повнолітнім дітям, рідним братам (сестрам), законним представником яких є військовослужбовець. Таким особам рівними частками виплачується частина грошового забезпечення, що в загальній сумі не перевищує 20 відсотків грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань.

Виплата грошового забезпечення особі (особам), визначеній (визначеним) в особистому розпорядженні на випадок полону, та особам, передбаченим цим пунктом, здійснюється до повного з'ясування обставин захоплення військовослужбовців у полон або заручниками, інтернування військовослужбовців у нейтральних державах або зникнення безвісти, їх звільнення з полону або визнання судом безвісно відсутніми чи оголошення судом померлими. У всіх випадках виплата грошового забезпечення здійснюється не більше ніж до дня

виключення військовослужбовця із списків особового складу військової частини.

Грошове забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти, підлягає індексації відповідно до закону. Порядок та умови перерахунку розміру грошового забезпечення таких військовослужбовців встановлюються Кабінетом Міністрів України.

У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону та осіб, зазначених в абзацах четвертому - п'ятому цього пункту, належні та не виплачені військовослужбовцям, захопленим у полон або заручниками, а також інтернованим у нейтральних державах або зниклим безвісти, суми грошового забезпечення після оголошення їх судом померлими включаються до складу спадщини.

Згідно з пунктом другим статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» до складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення.

Положення статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» є правовою підставою для виплати грошового забезпечення військовослужбовця членам його сім'ї під час його перебування у полоні, заручництві, інтернування в нейтральній державі або зникнення безвісти.

Виплата грошового забезпечення здійснюється щомісяця на підставі наказів командирів (начальників, керівників) військових частин (установ, організацій) членам сімей: військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, інтернованих у нейтральних державах, – до дня їх звільнення включно; військовослужбовців, безвісно відсутніх, – до дня набрання законної сили рішенням суду про визнання їх безвісно відсутніми або оголошення померлими. Виплата грошового забезпечення членам сімей військовослужбовців здійснюється до повного з'ясування обставин захоплення військовослужбовців у полон або заручниками, їх інтернування або звільнення, або визнання їх в установленому законом порядку безвісно відсутніми чи померлими. У всіх випадках виплата грошового забезпечення здійснюється не більше ніж до дня виключення військовослужбовця із списків особового складу військової частини (установи, організації) (пункт 6 Порядку виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх, затверджений постановою

Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 884 (далі – Порядок № 884), до внесення змін постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2025 року № 449).

Після внесення змін постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2025 року № 449 аналогічні за змістом положення викладено у пункті 5 Порядку № 884, який зберіг правове регулювання щодо строків та умов здійснення виплати грошового забезпечення членам сімей військовослужбовців.

З огляду на викладене, правова природа виплати грошового забезпечення визначеним законом особам у разі перебування військовослужбовця в полоні полягає не у переході до таких осіб права на грошове забезпечення, а у тимчасовому отриманні цих коштів замість військовослужбовця через об'єктивну неможливість їх особистого одержання. Такі особи не набувають самостійного права власності на зазначені кошти, а лише тимчасово отримують їх замість військовослужбовця. Після повернення військовослужбовця з полону підстава для отримання зазначених коштів іншими особами відпадає, у зв'язку з чим вони зобов'язані повернути військовослужбовцю отримані замість нього суми, оскільки такі кошти належать саме йому та після відновлення можливості їх особистого отримання не можуть залишатися у розпорядженні інших осіб.

Предметом регулювання глави 83 ЦК України є відносини, що виникають у зв'язку із безпідставним отриманням чи збереженням майна і не врегульовані спеціальними інститутами цивільного права. Відповідно до частин першої, другої статті 1212 ЦК України особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала. Положення цього Кодексу застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події. Положення глави 83 ЦК України застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події. Кондикційні зобов'язання виникають за наявності одночасно таких умов: набуття чи збереження майна однією особою (набувачем) за рахунок іншої (потерпілого); набуття чи збереження майна відбулося за відсутності правової підстави або підстава, на якій майно набувалося, згодом відпала (постанови Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2018 року у справі № 922/3412/17 (провадження № 12-182гс18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297802> та від 13 лютого 2019 року у справі № 320/5877/17 (провадження № 14-32цс19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80081120>).

За змістом положень статті 1214 ЦК України особа, яка безпідставно набула майно або зберегла його у себе, зобов'язана відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна. Під доходом у даному випадку розуміються гроші або матеріальні цінності, одержувані вказаною особою внаслідок якої-небудь діяльності (виробничої, комерційної, посередницької тощо). При цьому слід враховувати реально отримані або можливі доходи, починаючи з моменту, коли боржник довідався або міг довідатися, що володіє майном без достатньої правової підстави. Відсутність правової підстави – це такий перехід майна від однієї особи до іншої, який або не ґрунтується на прямій вказівці закону, або суперечить меті правовідносин їх юридичному змісту. Відсутність правової підстави означає, що набувач збагатився за рахунок потерпілого поза підставою, передбаченою законом, іншими правовими актами чи правочином (постанови Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2019 року у справі № 320/5877/17 (провадження № 14-32цс19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80081120>, від 23 травня 2018 року у справі № 629/4628/16-ц (провадження № 14-77цс18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296547>, від 20 листопада 2018 року у справі № 922/3412/17 (провадження № 12-182гс18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297802>).

За загальним правилом відсутність правової підстави означає, що набувач збагатився за рахунок особи поза підставою, передбаченою законом, іншими правовими актами чи правочином (постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 28 травня 2026 року у справі № 922/1993/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137111009>).

Статтею 1215 ЦК України встановлено випадки, коли набуте особою без достатньої правової підстави майно за рахунок іншої особи не підлягає поверненню. Так, не підлягають поверненню безпідставно набуті заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача (частина перша статті 1215 ЦК України). Отже, закон встановлює два винятки із цього правила: по-перше, якщо виплата вказаних платежів є результатом рахункової помилки з боку особи, яка проводила цю виплату; по-друге, у разі недобросовісності з боку набувача (постанова Верховного Суду від 24 червня 2026 року у справі № 756/18224/21 (провадження № 61-16614св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137759009>).

Верховний Суд вказує, що грошове забезпечення за загальним правилом виплачується за рахунок асигнувань військової частини саме військовослужбовцю,

який проходить військову службу (постанова Верховного Суду від 24 грудня 2025 року у справі № 131/191/25 (провадження № 61-12234св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132931824>).

У разі перебування військовослужбовця у полоні грошове забезпечення може виплачуватися або батькам, або дружині (чоловіку), або законним представникам (опікунам, піклувальникам) чи усиновлювачам неповнолітніх дітей (осіб з інвалідністю з дитинства – незалежно від їх віку), а також особам, які перебувають на утриманні військовослужбовців, включатися до складу спадщини.

Верховний Суд звертав увагу, що у чинній редакції частини шостої статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (у редакції закону від 08 жовтня 2024 року), пункту 6 Порядку виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 884 (далі – Порядок № 884), передбачено, що виплати здійснюються, зокрема, законним представникам малолітніх (неповнолітніх) дітей (крім тих із зазначених осіб, які одержують від військовослужбовців аліменти, а також батьків, позбавлених батьківських прав, за умови, що ці права не були поновлені). Нове законодавство застосовується лише до майбутніх спорів, водночас вказане свідчить про намір законодавця конкретизувати регулювання спірних правовідносин на основі принципів справедливості й розумності.

Грошове забезпечення військовослужбовця, що виплачувалося під час його перебування в полоні законному представнику неповнолітньої дитини, після повернення військовослужбовця підлягає поверненню в тій частині, що не була використана на утримання спільної дитини. Отримання та збереження грошового забезпечення військовослужбовця, що перебував в полоні, законним представником його дитини, який одночасно отримує аліменти на її утримання, не відповідає принципам справедливості, добросовісності та розумності, та є підставою для стягнення безпідставно набутого майна на підставі статті 1212 ЦК України (постанова Верховного Суду від 24 грудня 2025 року у справі № 131/191/25 (провадження № 61-12234св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132931824>).

Грошове забезпечення військовослужбовця, отримане одним із подружжя під час перебування у шлюбі за період полону, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Якщо ці кошти були повністю використані в інтересах сім'ї (на потреби дітей, ремонт спільного житла, придбання майна) під час перебування у шлюбі, вони не підлягають поділу. При цьому подружжя зберігає

право на поділ майна, придбаного за ці кошти, яке наявне і належить їм на праві власності (постанова Верховного Суду від 10 вересня 2025 року у справі № 176/2044/24 (провадження № 61-4742св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138397>).

Аналіз судової практики свідчить про формування послідовного підходу до застосування судами норм матеріального права у цих правовідносинах.

Рівненський районний суд Рівненської області стягнув з матері військовослужбовця грошове забезпечення, отримане нею за період перебування сина у полоні, як безпідставно отримане майно. Суд виходив з того, що мати отримала грошове забезпечення свого сина (військовослужбовця), коли він перебував у полоні. Після звільнення сина з полону немає підстав для подальшого утримання його грошового забезпечення, тому такі кошти підлягають поверненню згідно з положеннями статті 1212 ЦК України (рішення Рівненського районного суду Рівненської області від 13 квітня 2026 року у справі № 570/6026/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135636765>).

У справі № 128/4020/25 Тиврівський районний суд Вінницької області зробив висновок, що отримані дружиною грошові кошти, які належали до виплати її чоловікові за період перебування його в полоні, у вигляді грошового забезпечення (заробітної плати) підлягають поверненню позивачу як безпідставно отримане майно. Визначаючи розмір коштів, які підлягають поверненню, суд зазначив, що такі кошти є спільним сумісним майном подружжя, тому підлягають поділу відповідно до статей 69 – 71 СК України (рішення Тиврівського районного суду Вінницької області від 10 квітня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135591128>).

У справі № 671/2585/23 Волочиський районний суд Хмельницької області задовольнив позов військовослужбовця про стягнення грошових коштів як безпідставно набутого майна. Суд зазначив, що дружина позивача отримувала грошове забезпечення чоловіка під час перебування його в полоні, тобто вона набула їх без достатньої правової підстави, оскільки ці кошти є об'єктом права особистої приватної власності позивача. При цьому суд визнав грошове забезпечення, виплачене дружині, особистою приватною власністю чоловіка з огляду на те, що фактичні шлюбні відносини сторони припинили задовго до потрапляння чоловіка у полон (рішення Волочиського районного суду Хмельницької області від 18 січня 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116526272>).

У справі № 541/3672/24 військова частина звернулась до суду із позовом до законного представника неповнолітньої дитини про стягнення грошового забезпечення військовослужбовця, що перебуває у полоні. Вказувала, що військовослужбовця визнано безвісти відсутнім, у зв'язку з чим виплата

грошової допомоги була припинена. Разом з тим військова частина просить стягнути з відповідача вже виплачену грошову допомогу на підставі положень статті 1212 ЦК України.

Лохвицький районний суд Полтавської області, з висновком якого погодився і Полтавський апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову. Суд виходив з того, що позивач не довів обставин, на які посилався як на підставу своїх вимог, зокрема, що грошові кошти були виплачені внаслідок неправомірних дій відповідача; грошова допомога була призначена на належній правовій підставі. Доводи позивача, що кошти підлягають поверненню на підставі статті 1212 ЦК України, оскільки вони виплачені за відсутності правової підстави, є помилковими та базуються на неправильному тлумаченні норм матеріального права (рішення Лохвицького районного суду Полтавської області від 20 серпня 2025 року у справі № 541/3672/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130092223>, постанова Полтавського апеляційного суду від 07 липня 2026 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138223785>).

Існують інші випадки стягнення грошового забезпечення військовослужбовця, виплаченого визначеним законом особам, як безпідставно отриманого майна.

У справі № 154/4670/23 Володимир-Волинський міський суд Волинської області стягнув з матері загиблого військовослужбовця на користь батька частину матеріальної допомоги, що надається на підставі локальних нормативних актів. Суд зазначив, що така матеріальна допомога виплачується членам сім'ї загиблого військовослужбовця, до яких відноситься і батько. У випадку, якщо одна із зазначених осіб відмовляється від отримання матеріальної допомоги, її частина розподіляється між іншими особами, які мають право на її отримання. Оскільки позивача (батько) не позбавлено батьківських прав відносно загиблого військовослужбовця, він сплачував аліменти на утримання дитини, підтримував стосунки з сином, тому має рівні права разом з матір'ю на отримання локальної матеріальної допомоги у зв'язку зі смертю сина (військовослужбовця). Нарахована матері матеріальна допомога у повному обсязі була виплачена останній, тому половина коштів підлягає стягненню з матері на користь батька (рішення Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 16 липня 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120559490>).

Новоушицький районний суд Хмельницької області стягнув з жінки, яка проживала разом із загиблим чоловіком однією сім'єю, але вони не перебували у шлюбі між собою, на користь доньки загиблого військовослужбовця безпідставно отримані кошти, зокрема належне

військовослужбовцю грошове забезпечення, яке не було отримане ним до дня смерті (загибелі). Суд виходив з того, що згідно з Порядком виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам, затвердженим наказом МОУ від 07 червня 2018 року № 260, жінка (чоловік), з якою (з яким) загибла (померла) особа проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою, не мають право на отримання грошового забезпечення загиблого військовослужбовця. Отже, відповідачу неправомірно виплачені грошові кошти. З огляду на те, що донька має право на отримання такого грошового забезпечення, то відповідач повинна повернути грошові кошти на підставі статті 1212 ЦК України. Хмельницький апеляційний суд погодився з висновком суду першої інстанції (рішення Новоушицького районного суду Хмельницької області від 11 серпня 2025 року у справі № 680/242/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129437549>, постанова Хмельницького апеляційного суду від 28 жовтня 2025 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131462546>).

Також предметом розгляду в судах було і питання стягнення з дружин загиблих військовослужбовців компенсації за невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки як учаснику бойових дій.

У справі № 576/1/24 військова частина звернулась до суду із позовом до дружини загиблого військовослужбовця та просила стягнути безпідставно набуті кошти. Зазначала, що чоловіка відповідача виключено зі списків особового складу прикордонного загону у зв'язку зі смертю. При цьому йому було нараховано грошову компенсацію за невикористані дні щорічної основної відпустки та додаткової відпустки як учаснику бойових дій, яка виплачена дружині. За результатами внутрішнього аудиту діяльності Адміністрації Державної прикордонної служби України виявлено безпідставну виплату вказаних сум, оскільки нормами спеціального законодавства, яке врегульовує соціальний захист військовослужбовців та виплату грошового забезпечення в Державній прикордонній службі України, не передбачено питання виплати компенсації за невикористані дні щорічної основної відпустки, право на яку військовослужбовець набув за період проходження ним військової служби, але не використав її у зв'язку із загибеллю (смертю).

Глухівський міськрайонний суд Сумської області, з висновком якого погодився Сумський апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову та вказав, що в матеріалах справи відсутні докази того, що відповідач вчинила будь-які зловживання зі свого боку або подала недостовірні дані під час нарахування та виплати їй компенсації за невикористані дні щорічної основної відпустки та додаткової відпустки як учаснику бойових дій. Також в матеріалах справи відсутні дані про те, що нарахування вказаних сум коштів відповідачу відбулося внаслідок рахункової помилки (рішення Глухівського міськрайонного суду

Сумської області від 11 липня 2024 року у справі № 576/1/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120316888>, постанова Сумського апеляційного суду від 08 травня 2025 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127202851>).

Натомість у справі № 154/3897/23 Володимир-Волинський міський суд Волинської області за аналогічних обставин справи встановив, що нарахування та виплата компенсації за невикористані дні щорічної основної відпустки дружині загиблого військовослужбовця є безпідставною, тому підлягають стягненню з відповідача згідно зі статтею 1212 ЦК України (рішення Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 17 червня 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119825541>).

Слід зазначити і про випадок, коли з військовослужбовця стягнуто допомогу по безробіттю як безпідставно отримане майно.

Так у справі № 954/1293/24 центр зайнятості звернувся до суду з позовом до військовослужбовця про стягнення незаконно отриманої суми допомоги по безробіттю. Вказував, що відповідачу було надано статус безробітного та розпочато виплату допомоги по безробіттю. Однак відповідно до Порядку розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення безробітним, затвердженого спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики, Державної податкової адміністрації України від 13 лютого 2009 року № 690/62, було встановлено, що відповідач служить у військовій частині та отримує грошове забезпечення як військовослужбовець.

Нововоронцовський районний суд Херсонської області виходив з того, що відповідно до статті 4 Закону України «Про зайнятість населення» перебування на військовій службі відносить особу до категорії «зайнятого населення» та є обставиною, що виключає надання статусу безробітного та призначення допомоги по безробіттю. Відповідач не повідомив, що отримує грошове забезпечення військовослужбовця. Тобто ним було незаконно отримано допомогу по безробіттю, що підтверджувалося наданим позивачем розрахунком. Таким чином, допомога по безробіттю отримана відповідачем безпідставно. Добровільно відповідач отримані кошти не повернув. Тому зазначені кошти підлягають стягненню з відповідача на підставі статті 1212 ЦК України.

З огляду на викладене суд задовольнив позовні вимоги позивача – стягнув незаконно отриману допомогу по безробіттю (рішення Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 10 лютого 2025 року у справі № 954/1293/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125037008>).

Аналіз законодавства та судової практики свідчить, що грошове забезпечення є належною військовослужбовцю виплатою, а його виплата членам сім'ї чи іншим визначеним законом особам у разі перебування

військовослужбовця в полоні, інтернуванні або зникнення безвісти має тимчасовий характер і зумовлене виключно об'єктивною неможливістю особистого отримання цих коштів військовослужбовцем. Після припинення дії такої обставини до правовідносин можуть застосовуватися положення глави 83 ЦК України щодо повернення безпідставно набутого майна, якщо кошти продовжують утримуватися без достатньої правової підстави. Практика Верховного Суду загалом формує єдиний підхід до застосування зазначених норм з урахуванням конкретних обставин справи та винятків, передбачених статтею 1215 ЦК України.

6. Встановлення фактів, що мають юридичне значення: практика розгляду заяв в окремому провадженні щодо прав і гарантій військовослужбовців, ветеранів та їх сімей

Відповідно до пунктів 4, 10 частини першої статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані, зокрема, особа, яка самотійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України; опікун особи, визнаної судом недієздатною.

Згідно з підпунктом г пункту 2 частини четвертої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, звільняються з військової служби під час дії воєнного стану через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається частиною дванадцятою цієї статті (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу).

Звільняються з військової служби через сімейні обставини або з інших поважних причин під час дії воєнного стану військовослужбовці, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, якщо другий з батьків такої дитини (дітей) помер, позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, а також коли особа самотійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України; у зв'язку з необхідністю здійснення опіки над особою, визнаною судом недієздатною, за умови що за такою особою не здійснюється піклування (опіка) іншими особами (абзаци 6, 15 пункту 3 частини дванадцятої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Аналіз наведених норм права дає підстави для висновку, що самостійне виховання та утримання дитини за рішенням суду, а також здійснення опіки над особою, визнаною судом недієздатною, є самостійними та достатніми правовими підставами як для звільнення військовозобов'язаної особи від призову на військову службу під час мобілізації, так і для звільнення військовослужбовця з військової служби під час дії воєнного стану. Реалізація зазначених підстав можлива за умов належного документального підтвердження відповідних обставин та дотримання інших вимог, установлених законодавством України.

Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про, зокрема, встановлення фактів, що мають юридичне значення (пункт 5 частини другої статті 293 ЦПК України).

Не завжди той чи інший факт, що має юридичне значення, може бути підтверджений відповідним документом, тому закон у певних випадках передбачає судовий порядок встановлення таких фактів.

Найбільш важливі з точки зору суспільного буття особи юридичні факти, які підлягають визнанню в судовому порядку, визначені у частині першій статті 315 ЦПК України.

Юридична значимість фактів, що встановлюються в окремому провадженні, визначається нормами матеріального права (цивільного, сімейного, трудового тощо), які мають бути застосовані судом при вирішенні справи.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за таких умов: факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них має залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету його встановлення; встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право; заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів.

З таких критеріїв виходить Велика Палата Верховного Суду в постановках від 10 квітня 2019 року у справі № 320/948/18 (провадження № 14-567цс18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574014> та від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 14-132цс23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753944>.

Верховний Суд у постановках від 13 березня 2024 року у справі № 495/2284/23 (провадження № 61-17583св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117718210>, від 22 січня 2025 року у справі

№ 495/432/23 (провадження № 61-17548св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124808752> вкотре наголосив, що дії учасників сімейних правовідносин мають бути добросовісними, характеризуватися чесністю, відкритістю й повагою до інтересів інших членів суспільства. Водночас учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Приватно-правовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками сімейних відносин для уникнення виконання встановлених законом обов'язків. Зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що особа використовувала право на зло; наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб, держави (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чії права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов: настання цих фактів / умов безпосередньо залежить від дій іншої особи; інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які потерпають від зловживання нею правом, або не перебувають); враховується правовий статус особи / осіб.

У постанові Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 495/2284/23 зазначено, що позов про визначення місця проживання дитини пред'явлений військовослужбовцем, який проходить військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, з метою штучного створення умов та обставин, які можуть бути підставою для звільнення з військової служби в особливий період на підставі частини четвертої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 495/2284/23 (провадження № 61-17583св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117718210>). А у постанові від 22 січня 2025 року у справі № 495/432/23 Верховний Суд наголосив, що позов військовослужбовця про визначення місця проживання дитини, поданий з метою штучного створення підстав для звільнення з військової служби під час особливого періоду, є зловживанням правом та використанням приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню. Судові рішення повинні відповідати принципам справедливості та не можуть використовуватися для уникнення виконання встановлених законом обов'язків (постанова Верховного Суду від 22 січня 2025 року у справі № 495/432/23 (провадження № 61-17548св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124808752>).

Подібний висновок викладено у постанові Верховного Суду від 22 липня 2026 року у справі № 725/8708/25 (провадження № 61-3346св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138681055>.

Сама лише обставина проживання дитини з одним із батьків не підтверджує факту самотійного виховання ним/нею дитини, на що неодноразово звертав увагу в своїй практиці Верховний Суд (постанови Верховного Суду від 13 листопада 2025 року у справі № 592/20023/23 (провадження № 61-12694св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131791872>, від 20 січня 2026 року у справі № 137/1845/24 (провадження № 61-14408св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133475141>).

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 14-132цс23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753944> зазначила, що доведення факту одноосібного виховання дитини батьком пов'язане з настанням (існуванням) обставин, за яких мати не виконує своїх батьківських обов'язків щодо дитини, стосується зміни обсягу сімейних прав або невиконання одним із батьків батьківських обов'язків (у тому числі умисного) та безумовно впливає на права й інтереси самої дитини, а також зумовлює відповідні правові наслідки, визначені законом. Факт одноосібного (самотійного) виховання дітей одним з батьків не може встановлюватися у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини, у тому числі на підставі укладеного між ними договору або на підставі судового рішення, ухваленого за правилами окремого провадження, оскільки у такому випадку завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дітей. Оскільки сімейним законодавством України не передбачено підстав припинення батьківських обов'язків щодо виховання дитини, а визначена частиною першою статті 15 СК України невідчужуваність сімейних обов'язків свідчить про неможливість відмови від них, зокрема, від обов'язків щодо виховання дитини, то факт одноосібного виховання дитини одним з батьків може бути встановлений судом як одна з обставин, що становить предмет доказування у спорі між батьками дитини щодо виконання ними обов'язків з виховання дитини. Інститут окремого провадження не може використовуватися для створення преюдиційних фактів з метою подальшого вирішення будь-якого спору про право.

За практикою Верховного Суду Закон не передбачає обов'язку підтверджувати факт відсутності участі батьків у вихованні дитини або підтверджувати його безумовну та одноосібну участь у вихованні та піклуванні шляхом встановлення юридичного факту в судовому порядку. Натомість такий факт може бути підтверджений за рішенням суду в разі вирішення питання, зокрема, щодо позбавлення особи батьківських прав. Факт самотійного виховання та утримання позивачем дитини може бути підставою (обставиною),

яка підлягає доведенню під час розгляду судової справи про захист конкретних прав чи свобод позивача і не потребує додаткового попереднього його встановлення судом.

У разі звернення військовозобов'язаного / військовослужбовця до суду із заявою про встановлення такого факту суд залишає її без розгляду на підставі частини шостої статті 294 ЦПК України, а у разі звернення до суду із позовом про розірвання шлюбу та встановлення факту самостійного виховання дитини – відмовляє у задоволенні позовних вимог.

Аналогічні висновки викладено у постановках Верховного Суду від 29 липня 2026 року у справі № 642/5482/25 (провадження № 61-1877св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138716385>, від 22 липня 2026 року у справі № 607/11854/25 (провадження № 61-6891св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138427462>, від 17 липня 2026 року у справі № 751/6009/25 (провадження № 61-3496св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138362836>, від 08 липня 2026 року у справі № 725/5332/25 (провадження № 61-5300св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138182380> та інших.

У вказаній категорії справ суди переважно дотримуються позиції Верховного Суду.

Для прикладу, Старосинявський районний суд Хмельницької області у справі № 684/575/25 відмовив у задоволенні позову батька (військовослужбовець) до матері про позбавлення батьківських прав та встановлення факту самостійного виховання та утримання дитини. Вказав, що позивач не довів ухилення матір'ю від виконання батьківських обов'язків свідомо, тобто, що вона систематично, незважаючи на всі заходи попередження та впливу, продовжує не виконувати свої батьківські обов'язки. Позивач також не довів факт самостійного утримання ним дитини, оскільки матір'ю сплачуються аліменти на утримання доньки. Сам факт проживання матері окремо не може бути підставою для встановлення факту самостійного виховання дитини батьком, оскільки зазначене не перешкоджає матері спілкуватися та приймати участь у вихованні дитини (рішення Старосинявського районного суду Хмельницької області від 24 квітня 2026 року у справі № 684/575/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135965794>).

Ратнівський районний суд Волинської області відмовив військовослужбовцю у задоволенні позову про визначення місця проживання дитини, встановлення факту самостійного виховання та утримання батьком неповнолітнього сина з огляду на недоведеність позивачем, що на час звернення до суду з позовом про визначення місця проживання дитини були порушені його права. Позивач також не довів факту самостійного утримання неповнолітньої дитини, оскільки

для підтвердження самотійного виховання дитини батьком необхідне існування (настання) обставин, у силу яких обсяг прав матері дитини обмежується або припиняється. Крім того, встановлення факту самотійного виховання та утримання малолітнього сина потрібно позивачу для звільнення з військової служби у період дії воєнного стану (рішення Ратнівського районного суду Волинської області від 20 листопада 2025 року у справі № 166/1168/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131971787>, постанова Волинського апеляційного суду від 13 січня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133391382>, постанова Верховного Суду від 19 червня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137690589>).

Також Полтавський районний суд Полтавської області відмовив військовозобов'язаному у задоволенні позову про встановлення факту самотійного виховання та утримання дитини батьком без участі матері з огляду на недоведеність позовних вимог (рішення Полтавського районного суду Полтавської області від 30 квітня 2025 року у справі № 529/622/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127214488>, постанова Полтавського апеляційного суду від 02 березня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134791331>, постанова Верховного Суду від 22 червня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137606310>).

У справі № 375/2255/25 Рокитнянський районний суд Київської області залишив без розгляду заяву військовозобов'язаного про встановлення факту самотійного виховання дитини з огляду на наявність спору про право, зокрема, спору щодо участі біологічного батька у вихованні та утриманні своєї дитини та/або ухилення від такої участі, який не може розглядатися в судовому порядку безвідносно до дій заінтересованих осіб щодо конкретних прав, свобод та інтересів заявника (ухвала Рокитнянського районного суду Київської області від 22 вересня 2025 року у справі № 375/2255/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130372672>, постанова Київського апеляційного суду від 04 грудня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132413785>, постанова Верховного Суду від 15 червня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137537721>).

Наявні випадки, коли суди задовольняють заяви військовослужбовців та встановлюють факт самотійного виховання та утримання дітей.

Для прикладу, Берегівський районний суд Закарпатської області задовольнив заяву батька (військовослужбовця) та встановив факт самотійного виховання ним неповнолітнього сина. Суд зазначив, що за відсутності спору між батьками дитини щодо її виховання та утримання й визначення законодавством встановлення такого факту в судовому порядку, суд, оцінюючи доводи і докази, які підтверджують факт самотійного виховання особою дитини, досліджує

обставини (події) у конкретних життєвих ситуаціях. Обставини, на які посилається заявник, знайшли своє підтвердження в судовому засіданні, а його вимоги ґрунтуються на вимогах закону. При цьому суд вважав безпідставними доводи представника заінтересованої особи, військової частини, про те, що дану справу слід розглядати в порядку позовного провадження (рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 02 грудня 2025 року у справі № 297/3015/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132344511>).

Аналогічний висновок зробив Корабельний районний суд міста Миколаєва у справі № 488/1977/25 (рішення Корабельного районного суду міста Миколаєва від 03 листопада 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132788712>).

Білоцерківський міськрайонний суд Київської області у справі № 357/10920/24 залишив без розгляду заяву батька про встановлення факту самостійного виховання та утримання доньки без участі матері (ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 30 жовтня 2024 року у справі № 357/10920/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122668732>).

Київський апеляційний суд у цій справі ухвалу Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 30 жовтня 2024 року скасував, справу направив для продовження розгляду до суду першої інстанції. Вказав, що за відсутності спору між батьками дитини щодо її виховання та утримання й визначення законодавством встановлення такого факту в судовому порядку, суд, оцінюючи доводи і докази, які підтверджують факт самостійного виховання особою дитини, досліджує обставини (події) у конкретних життєвих ситуаціях. Під час розгляду справи суд зобов'язаний залучити до участі в справі всіх зацікавлених осіб, якими є орган опіки та піклування, та встановити, чи здійснює один з батьків самостійне виховання та утримання дитини, з урахуванням того, що саме окреме провадження наділяє суд можливістю активної участі щодо встановлення обставин. Висновок суду першої інстанції щодо наявності спору про право є передчасним (постанова Київського апеляційного суду від 29 квітня 2025 року у справі № 357/10920/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127663837>).

Натомість Верховний Суд у постанові від 17 червня 2026 року у цій же справі зазначив, що відповідно до сталої практики Верховного Суду факт одноосібного виховання дитини не підлягає встановленню в судовому порядку за правилами окремого провадження. Справа, що є предметом розгляду, пов'язана з вирішенням спору про право, зокрема, спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та/або ухилення від виконання батьківських обов'язків, який підлягає розгляду в порядку позовного провадження з обов'язковим залученням органу опіки та піклування з урахуванням інтересів дитини. При цьому Верховний Суд зауважив, що суд апеляційної інстанції зробив

помилковий висновок про скасування ухвали суду першої інстанції про залишення заяви без розгляду та направлення справи для продовження розгляду із залученням в порядку окремого провадження органу опіки та піклування, оскільки залучення органу опіки та піклування можливе під час розгляду справи в порядку позовного провадження. Верховний Суд скасував постанову суду апеляційної інстанції та залишив в силі ухвалу суду першої інстанції (постанова Верховного Суду від 17 червня 2026 року у справі № 357/10920/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137649344>).

Слід звернути увагу судів, що справи такої категорії вимагають дуже виваженого та ретельного підходу. Вирішення приватноправового спору між чоловіком і дружиною у зв'язку з пред'явленням вимоги про залишення дитини проживати з батьком на його самостійному вихованні та утриманні, що є підставою для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації та/або звільнення з військової служби, перебуває у сфері виконання публічного обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, тобто стосується інтересів держави. Позов про визначення місця проживання дитини, поєднаний з вимогою про визначення способів участі батьків у її вихованні, фактично пред'явлений з метою штучного створення умов та обставин, які можуть бути підставою для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації. Домовленість про покладення обов'язку щодо виховання та утримання дитини лише на одного з батьків, як і визнання матір'ю позову у частині самостійного виховання та утримання батьком дитини, за відсутності для цього об'єктивних підстав, суперечить закону та моральним засадам суспільства, а також порушує права та інтереси дитини, а тому не може бути прийнята судом. Крім того, орган військового управління покликаний захищати інтереси держави у спірних правовідносинах. При розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Спір про визначення місця проживання дитини та визначення способу участі батьків у її вихованні не підлягає розгляду у порядку спрощеного позовного провадження (окрема ухвала Верховного Суду від 06 травня 2026 року у справі № 725/9013/25 (провадження № 61-3738св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136318731>).

У постанові Верховного Суду від 19 листопада 2025 року у справі № 725/158/25 акцентовано увагу на тому, що приватно-правовий інструментарій (зокрема позов про встановлення факту самостійного виховання та утримання дитини без залучення відповідного представника держави) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин. У разі використання приватно-правового інструментарію не для захисту

цивільних прав та інтересів, а для невиконання публічних обов'язків або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин, судові рішення стосується прав, інтересів та (або) обов'язків держави (зокрема, військової частини, органів ТЦК) (постанова Верховного Суду від 19 листопада 2025 року у справі № 725/158/25 (провадження № 61-7345св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132164170>).

Подібний висновок викладено в ухвалі Верховного Суду від 04 червня 2026 року у справі № 725/6548/25 (провадження № 61-6645ск26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137375148>.

Позов військовозобов'язаного або військовослужбовця про визначення місця проживання дитини, встановлення факту її самостійного виховання та утримання не може використовуватися як приватноправовий інструмент для штучного створення підстав для відстрочки від мобілізації чи звільнення з військової служби. Сам факт проживання дитини з одним із батьків не свідчить про її одноосібне виховання, а домовленість батьків чи визнання позову без об'єктивних підстав не може породжувати відповідні правові наслідки.

Факт самостійного виховання та утримання дитини не може бути встановлено в порядку окремого провадження, оскільки він пов'язаний із виконанням батьками своїх обов'язків і може бути встановлений лише в межах спору про право, зокрема, щодо участі одного з батьків у вихованні дитини чи позбавлення батьківських прав. Використання судового рішення для створення преюдиційного факту з метою подальшого отримання публічно-правової переваги суперечить принципам добросовісності та недопустимості зловживання правом.

Відповідно до статті 41 ЦК України над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка.

Згідно зі статтею 55 ЦК України опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Відповідно до статті 58 ЦК України опіка встановлюється над малолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними.

Частиною першою статті 60 ЦК України визначено, що суд встановлює опіку над фізичною особою у разі визнання її недієздатною і призначає опікуна за поданням органу опіки та піклування.

Суд, ухвалюючи рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (у тому числі обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами) чи визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею відповідно піклування або опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй піклувальника чи опікуна (частина перша статті 300 ЦПК України).

За змістом частини першої статті 60 ЦК України та частини першої статті 300 ЦПК України обов'язковою умовою призначення судом конкретної фізичної особи опікуном над недієздатною фізичною особою є наявність подання органу опіки та піклування щодо доцільності призначення саме цієї особи опікуном (постанови Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 736/1508/17 (провадження № 61-39361св18) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89426535>, від 04 грудня 2024 року у справі № 634/1126/23 (провадження № 61-9837св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123752147>, від 05 серпня 2026 року у справі № 357/4004/25 (провадження № 61-3920св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138822169>).

Сам по собі факт проходження військової служби не може розглядатися як автоматична та безумовна перешкода для призначення військовослужбовця опікуном. Абзац п'ятнадцятий пункту 3 частини дванадцятої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» пов'язує можливість реалізації відповідної правової підстави з наявністю або відсутністю інших осіб, які здійснюють або можуть здійснювати опіку над недієздатною особою (постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 22 червня 2026 року у справі № 305/1557/24 (провадження № 61-9539сво25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137885288>).

У таких справах, з урахуванням якнайкращих інтересів особи, над якою встановлюється опіка, потрібно з'ясовувати наявність інших осіб, які можуть бути опікунами недієздатного, здійснювати оцінку їх здатності виконання функцій саме опікуна недієздатної особи, а не відвідувача за необхідністю; досліджувати дійсність намірів військовослужбовця як єдиного кандидата на призначення опікуном недієздатної особи щодо забезпечення її особистих немайнових і майнових прав та інтересів та ураховувати визначені Правилами опіки та піклування критерії, яким має відповідати особа як опікун (постанова Верховного Суду від 22 липня 2026 року у справі № 588/2264/24 (провадження № 61-5616св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138716370>).

Призначення опікуна недієздатної особи здійснюється за поданням органу опіки та піклування, яке повинне відповідати вимогам закону щодо його обґрунтованості та змісту, має бути подано в належній процесуальній формі

згідно з вимогами ЦПК України. При внесенні подання орган опіки та піклування має якнайкраще врахувати інтереси особи, над якою встановлюється опіка (постанови Верховного Суду від 07 квітня 2022 року у справі № 712/10043/20 (провадження № 61-21311св21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986018>, від 08 січня 2024 року у справі № 753/1905/22 (провадження № 61-8758св23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116205960>).

У постанові Верховного Суду від 28 травня 2025 року у справі № 641/7190/23 зазначено, що саме орган опіки та піклування на підставі звернення особи чоловічої статі призовного віку із заявою про призначення його опікуном недієздатної особи, враховуючи введений у державі воєнний стан та закріплений статтею 65 Конституції України обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, повинен з'ясувати необхідність такого, уникаючи можливих зловживань в цьому питанні, та належно мотивувати своє подання про можливість призначення особи опікуном та, перш за все, необхідність такого (постанова Верховного Суду від 28 травня 2025 року у справі № 641/7190/23 (провадження № 61-16711св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127744396>).

Призначення військовослужбовця опікуном недієздатної особи саме по собі не суперечить закону та не може бути відхилене лише з огляду на факт проходження ним військової служби. Водночас таке призначення можливе лише за наявності належного, обґрунтованого подання органу опіки та піклування щодо доцільності призначення саме цієї особи опікуном. Орган опіки та піклування зобов'язаний з'ясувати наявність інших осіб, здатних здійснювати опіку, оцінити реальну спроможність і наміри кандидата виконувати обов'язки опікуна, а також необхідність призначення військовослужбовця з урахуванням проходження ним військової служби та умов воєнного стану. Визначальним критерієм при цьому є забезпечення найкращих інтересів недієздатної особи, а не формальна наявність родинних чи інших зв'язків із кандидатом.

Аналіз практики судів щодо розгляду такої категорії справ свідчить, що результат їх розгляду залежить від встановлених судами обставин.

Так, у справі № 588/2264/24 Тростянецький районний суд Сумської області, з висновком якого погодився і Сумський апеляційний суд, відмовив військовослужбовцю у призначенні його опікуном над батьком, який визнаний судом недієздатним, оскільки заявник проходить військову службу у ЗСУ та не має об'єктивної можливості забезпечити постійний сторонній догляд за підопічним, що є обов'язковою умовою належного виконання обов'язків опікуна. Проходження заявником військової служби унеможливорює фактичне виконання ним обов'язків опікуна над недієздатним батьком. Конституційний обов'язок боронити незалежність та територіальну цілісність України, який

належним чином виконує заявник, має перевагу над його бажанням бути опікуном недієздатної особи і орган опіки та піклування у цей час має узяти на себе зобов'язання забезпечити опіку над батьком заявника. При цьому суд надав критичну оцінку поданню органу опіки та піклування щодо доцільності призначення заявника опікуном, оскільки воно викладено без повного з'ясування обставин справи, без належного обґрунтування можливості заявника виконувати обов'язки опікуна та без встановлення осіб, які фактично здійснюють догляд за недієздатним. Роз'яснено, що заявник не позбавлений права у подальшому бути призначеним опікуном над недієздатним батьком, якщо припинять існувати обставини, які на теперішній час перешкоджають виконанню ним обов'язків опікуна в повному обсязі (рішення Тростянецького районного суду Сумської області від 03 грудня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132346124>, постанова Сумського апеляційного суду від 19 березня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135009272>).

Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій у вказаній справі. Колегія суддів погодилася з висновками судів про те, що подання органу опіки та піклування винесено передчасно, без повного дослідження всіх обставин. Суд першої інстанції вказав на те, що в поданні не зазначено інформації про те, хто фактично виконує обов'язки опікуна над недієздатним з огляду на тривалість захворювання останнього. Під час апеляційного розгляду справи також було з'ясовано, що недієздатний має рідного брата, проте характер їхніх стосунків орган опіки та піклування взагалі не досліджував. Отже, орган опіки та піклування не з'ясував усіх обставин, які мають значення для вирішення питання про можливість іншими особами, крім заявника, виконувати обов'язки опікуна. Зважаючи на наявність у недієздатного іншої близької особи, а також з огляду на те, що заявник призваний на військову службу під час мобілізації, проходить її у ЗСУ й об'єктивно позбавлений можливості забезпечити постійний сторонній догляд та особисто виконувати повноваження опікуна, суди попередніх інстанцій зробили правильний висновок про відмову в задоволенні заяви із зазначених підстав (постанова Верховного Суду від 22 липня 2026 року у справі № 588/2264/24 (провадження № 61-5616св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/138716370>).

У справі № 297/4017/24 Берегівський районний суд Закарпатської області відмовив військовослужбовцю у призначенні опікуном над рідним братом, якого суд визнав недієздатним. Суд вказав, що заявник проходить військову службу в ЗСУ, його рідний брат є особою з інвалідністю II групи, виявляє ознаки хронічного стійкого психічного розладу у вигляді хронічного маячного розладу, за своїм станом здоров'я не здатний усвідомлювати значення своїх дій

та керувати ними, він потребує постійного щоденного стороннього догляду, який заявник на цей час не зможе забезпечити в повному обсязі. Заявнику роз'яснено, що він не позбавлений права у подальшому бути призначеним опікуном над недієздатним братом, якщо перестануть існувати обставини, які перешкоджають йому у повному обсязі виконувати обов'язки опікуна (рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 20 січня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124599529>).

Разом з тим у цій справі Закарпатський апеляційний суд скасував рішення Берегівського районного суду Закарпатської області та ухвалив нове рішення, яким призначив заявника опікуном над недієздатним братом. Суд зазначив, що заявник під час апеляційного перегляду справи підтвердив свою можливість здійснювати опіку над своїм рідним братом. Орган опіки та піклування виніс подання, яким підтверджено можливість призначення заявника опікуном рідного брата; інших близьких родичів, які б могли виконувати опікунські обов'язки над недієздатним окрім його рідного брата – заявника, немає. На час розгляду справи судом апеляційної інстанції заявник звільнений з військової служби на підставі підпункту «г» частини четвертої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (постанова Закарпатського апеляційного суду від 04 листопада 2025 року у справі № 297/4017/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131888372>).

У справі № 727/597/24 Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій про відмову заявнику (військовослужбовцю) у призначенні його опікуном над недієздатним дідом. Верховний Суд зазначив, що суди правильно зробили висновок про відмову в задоволенні заяви про призначення онука (військовослужбовця) опікуном недієздатного діда за відсутності подання органу опіки та піклування щодо доцільності призначення саме цієї особи опікуном. Крім того, в матеріалах справи містяться докази, що заявник перебуває на військовій службі в ЗСУ як на момент звернення до органу опіки та піклування, так і на момент розгляду справи судами (постанова Верховного Суду від 24 липня 2024 року у справі № 727/597/24 (провадження № 61-6720св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120573837>).

Також до судів звертаються військовозобов'язані / військовослужбовці із заявами про встановлення факту постійного догляду за особами, які його потребують за станом здоров'я.

Для забезпечення єдності судової практики та розв'язання проблем правозастосування в цій категорії справ Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду прийняла постанову, в якій виклала висновок про те, що заяви про встановлення факту постійного догляду за особою з метою отримання відстрочки від мобілізації / звільнення

з військової служби не підлягають судовому розгляду, оскільки законодавством передбачено адміністративний порядок підтвердження такого факту шляхом складання відповідного акта спеціальними комісіями при місцевих органах влади. У разі незгоди з рішенням або бездіяльністю уповноваженого органу щодо видачі такого акта особа має право оскаржити їх у порядку адміністративного судочинства (постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 06 квітня 2026 року у справі № 214/3475/24 (провадження № 61-15969сво24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135994394>).

Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області відмовив у відкритті провадження у справі за заявою військовозобов'язаного про встановлення факту постійного догляду за батьками, які його потребують за станом здоров'я, з огляду на те, що Законом України «Про соціальні послуги» визначений позасудовий порядок встановлення факту постійного надання соціальних послуг (догляду) інвалідам та хворим, про встановлення якого просить заявник. З таким висновком суду погодився і суд апеляційної інстанції (ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05 грудня 2022 року, постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 17 січня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108542641> у справі № 344/15014/22). Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій (постанова Верховного Суду від 10 червня 2026 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137413874>).

У справі № 514/39/25 Тарутинський районний суд Одеської області, з висновком якого погодився Одеський апеляційний суд, відмовив у задоволенні заяви про встановлення факту здійснення постійного догляду за особою, яка за станом здоров'я потребує соціальної послуги з догляду (рішення Тарутинського районного суду Одеської області від 07 лютого 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125513301>, постанова Одеського апеляційного суду від 10 липня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129554435>).

Верховний Суд скасував судові рішення судів попередніх інстанцій та закрив провадження у справі з огляду на те, що законодавством визначено позасудовий порядок встановлення факту здійснення постійного догляду за особою, яка за станом здоров'я потребує соціальної послуги з догляду, про встановлення якого просить заявник, у зв'язку з чим такий факт не може встановлюватися в судовому порядку в окремому провадженні в порядку цивільного судочинства (постанова Верховного Суду від 29 квітня 2026 року у справі № 514/39/25 (провадження № 61-11688св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136667089>).

Встановлення факту постійного догляду за особою, яка за станом здоров'я його потребує, не належить до юрисдикції суду в порядку окремого провадження, якщо законодавством передбачено позасудовий механізм підтвердження такого факту. Військовозобов'язаний або військовослужбовець для підтвердження постійного догляду з метою отримання відстрочки від мобілізації чи звільнення з військової служби має звернутися до відповідного уповноваженого органу для складення передбаченого законом акта. У разі відмови, бездіяльності або незгоди з рішенням такого органу його дії (бездіяльність) підлягають оскарженню в порядку адміністративного судочинства, а не шляхом встановлення відповідного факту в цивільному суді.

7. Зупинення провадження у справі на підставі пункту 2 частини першої статті 251 Цивільного процесуального кодексу України у зв'язку з перебуванням сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан або залучених до проведення антитерористичної операції

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі, зокрема, перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.

Зупинення провадження у справі – це тимчасове припинення судом вчинення процесуальних дій під час судового розгляду із визначених у законі об'єктивних підстав, які перешкоджають подальшому розгляду справи і щодо яких неможливо передбачити їх усунення.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 листопада 2025 року у справі № 754/947/22 (провадження № 14-74цс25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941691> сформувала висновок, відповідно до якого під час застосування правил пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України та аналогічних процесуальних норм права, визначених у пункті 3 частини першої статті 227 ГПК України та в пункті 5 частини першої статті 236 КАС України, судам потрібно враховувати таке:

1) з моменту введення в Україні воєнного стану і до моменту його скасування чи припинення Збройні Сили України та інші утворені відповідно до закону військові формування потрібно вважати такими, що «переведені на воєнний стан»;

2) упродовж дії воєнного стану в Україні та проведення загальної мобілізації належними для застосування судом згаданих вище норм процесуального права

є докази (військовий квиток, накази командира військової частини тощо), що містять інформацію про те, що військовослужбовець (сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору) перебуває на військовій службі;

3) якщо військовослужбовець (сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору) висловлює власну волю проти зупинення провадження у справі та прагнення продовжувати розгляд справи (особисто або через представника), суд має врахувати його волевиявлення та продовжити здійснювати судочинство у відповідному провадженні.

Також у цій постанові Велика Палата Верховного Суду зауважила, що положення пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України, яке встановлює обов'язок суду зупинити провадження, є спеціальною захисною гарантією для військовослужбовців, які через виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (стаття 65 Конституції України) об'єктивно позбавлені можливості брати активну участь у судовому процесі, захищати свої права, свободи та інтереси.

З огляду на частину четверту статті 263 ЦПК України, частину шосту статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» при вирішенні питання про зупинення провадження у справах враховується висновок Великої Палати Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі № 754/947/22 (провадження № 14-74цс25) щодо застосування пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України, а саме: у разі якщо одна зі сторін у справі є військовослужбовцем та перебуває на військовій службі, що належним чином підтверджується копіями відповідних документів, долученими до матеріалів справи, і при цьому така особа не заявляє заперечень проти зупинення провадження та не виявляє волі на продовження розгляду справи (особисто або через представника), суд зобов'язаний зупинити провадження у справі.

Розсуд суду є доволі обмеженим у тому, щоб не застосовувати таке обов'язкове зупинення провадження у судовій справі (постанова Верховного Суду від 28 січня 2026 року у справі № 683/2276/25 (провадження № 61-16285св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133750162>).

Правила, визначені пунктом 2 частини першої статті 251 ЦПК України, мають для суду визначальний характер. Формулювання «суд зобов'язаний» не дозволяє суду діяти на власний розсуд (постанова Верховного Суду від 14 січня 2026 року у справі № 513/475/24 (провадження № 61-13492св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133348611>).

Оскільки висновок Великої Палати Верховного Суду є обов'язковим для застосування, тому суд зобов'язаний за заявою військовослужбовця зупинити провадження в справі, незалежно від категорії спору (постанова

Верховного Суду від 16 березня 2026 року у справі № 490/95/25 (провадження № 61-7578св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135044302>).

У випадку коли сторона у справі є військовослужбовцем, перебуває на військовій службі, що належним чином підтверджено матеріалами справи, та не виявляє волі на продовження розгляду справи (особисто або через представника), суд не наділений дискреційними повноваженнями щодо вирішення питання про зупинення провадження у справі.

За таких обставин суд зобов'язаний зупинити провадження у справі незалежно від предмета та категорії спору, оскільки відповідна норма (пункт 2 частини першої статті 251 ЦПК України) має імперативний характер та спрямована на забезпечення належного захисту прав військовослужбовця, який об'єктивно обмежений у можливості реалізовувати свої процесуальні права у зв'язку з виконанням конституційного обов'язку із захисту держави.

Місцеві суди дотримуються позиції Верховного Суду.

Так у справі № 708/23/24 Чигиринський районний суд Черкаської області зупинив провадження у справі за позовом прокурора до Чигиринської міської ради, фізичної особи (військовослужбовець), ТОВ «Суботів» про визнання незаконним та скасування рішення органу місцевого самоврядування в частині витребування земельної ділянки з огляду на те, що належними доказами підтверджено перебування відповідача (військовослужбовця) у складі ЗСУ (ухвала Чигиринського районного суду Черкаської області від 27 лютого 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117258509>).

У справі № 335/4696/23 зупинено провадження у справі за позовом страхової компанії до відповідача (військовослужбовець) про відшкодування шкоди в порядку регресу до припинення перебування відповідача у складі ЗСУ. Суд вказав, що таке зупинення провадження в справі ґрунтується на законі та переслідує легітимну мету, а також має розумний ступінь пропорційності між застосованими засобами і поставленою метою (ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 26 листопада 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123351497>).

Подібні висновки зроблені і в ухвалі Липоводолинського районного суду Сумської області від 11 лютого 2026 року у справі № 581/950/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133974693>, ухвалі Новобузького районного суду Миколаївської області від 20 грудня 2024 року у справі № 481/1653/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12401495>, ухвалі Виноградівського районного суду Закарпатської області від 10 січня 2025 року у справі № 299/6794/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124412013>, ухвалі Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 12 травня 2023 року у справі № 740/996/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110807347> та інші.

Існують поодинокі випадки, коли суди відмовляли у зупиненні провадження на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України.

На підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України суди зупиняли провадження у справах щодо розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, визнання батьківства, позбавлення батьківських прав, поділ спільного майна подружжя.

У справі № 490/95/25 Верховний Суд залишив без змін ухвалу Миколаївського апеляційного суду про зупинення апеляційного провадження в справі про розірвання шлюбу. Верховний Суд вказав, що за висновками, сформульованими Великою Палатою Верховного Суду в постанові від 12 листопада 2025 року в справі № 754/947/22, суд зобов'язаний за заявою військовослужбовця зупинити провадження в справі, незалежно від категорії спору. Суд апеляційної інстанції обґрунтовано задовольнив клопотання відповідача про зупинення провадження в справі на час проходження ним військової служби за наведених у пункті 2 частини першої статті 251 ЦПК України підстав, що узгоджується з постановою Великої Палати Верховного Суду від 12 листопада 2025 року в справі № 754/947/22 (постанова Верховного Суду від 16 березня 2026 року у справі № 490/95/25 (провадження № 61-7578св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135044302>).

У справі № 337/4847/24 Хортицький районний суд м. Запоріжжя зупинив провадження у справі про розірвання шлюбу до припинення перебування позивача у складі ЗСУ (ухвала Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 30 квітня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126967716>). Запорізький апеляційний суд залишив без змін ухвалу місцевого суду про зупинення провадження у справі (постанова Запорізького апеляційного суду від 20 червня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128267560>).

Красноокнянський районний суд Одеської області зупинив провадження у справі про розірвання шлюбу до скасування воєнного стану або припинення перебування відповідача в лавах ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан (ухвала Красноокнянського районного суду Одеської області від 30 березня 2022 року у справі № 506/720/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103799972>). Разом з тим, до суду надійшло клопотання позивача про поновлення провадження по справі, у якому зазначила, що перебування у шлюбі порушує її права та інтереси та наполягала на задоволенні своїх позовних вимог про розірвання шлюбу з відповідачем.

Врахувавши диспозитивність цивільного процесу, а також забезпечення конституційного права людини, яке передбачає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка, що відповідає принципу верховенства права, як одного

з основних принципів судочинства, Красноокнянський районний суд Одеської області поновив провадження в справі (ухвала Красноокнянського районного суду Одеської області від 14 серпня 2023 року у справі № 506/720/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112821614>).

Також суди зупиняли провадження на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України у справах про позбавлення батьківських прав, а також про визнання батьківства.

Для прикладу, ухвала Виноградівського районного суду Закарпатської області від 27 жовтня 2025 року у справі № 299/3530/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131285109>, ухвала Новобузького районного суду Миколаївської області від 06 травня 2025 року у справі № 481/2054/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127122636>, ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 15 вересня 2022 року у справі № 404/1070/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106364406>.

Існують випадки зупинення провадження у справах про визначення місця проживання дитини.

Так у справі про визначення місця проживання дитини разом з батьком Миколаївський апеляційний суд зупинив апеляційне провадження до припинення перебування позивача у складі ЗСУ (ухвала Миколаївського апеляційного суду від 03 листопада 2022 року у справі № 489/7179/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107092845>).

У справі № 727/12130/24 Суворовський районний суд міста Одеси зупинив провадження у справі про визначення місця проживання дитини на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України з огляду на те, що відповідач перебуває в складі ЗСУ (ухвала Суворовського районного суду міста Одеси від 16 квітня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126673624>).

Одеський апеляційний суд не погодився з таким висновком місцевого суду в зазначеній справі, скасував ухвалу про зупинення провадження у справі, а справу направив до суду першої інстанції для продовження розгляду. Вказав, що справа стосується прав та інтересів дитини, і у справі бере участь повноважний представник відповідача, за обставин чого зупинення провадження у справі на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України не відповідає як першочерговому забезпеченню прав дитини, так і правам сторін, у тому числі і позивачки, на справедливий і публічний розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру (пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) (постанова Одеського апеляційного суду від 28 жовтня 2025 року у справі № 727/12130/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131343495>).

Мало місце зупинення провадження у справі на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України і у справі про поділ спільного майна подружжя (ухвала Суворовського районного суду міста Одеси від 01 квітня 2025 року у справі № 523/21138/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126556325>, постанова Одеського апеляційного суду від 18 листопада 2025 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132017550>).

Також на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України суди зупиняють провадження у справах, якщо відповідач (військовослужбовець) є особою, яка зникла безвісти (ухвала Іршавського районного суду Закарпатської області від 25 лютого 2026 року у справі № 301/216/26 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134336925>, ухвала Болехівського міського суду Івано-Франківської області від 14 липня 2025 року у справі № 339/229/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128808782>).

Отже, переважаючою є практика обов'язкового зупинення провадження на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України у разі підтвердження перебування сторони у складі ЗСУ або іншого військового формування, переведеного на воєнний стан. Такий підхід застосовується незалежно від характеру спору.

Нерідко суди зупиняли провадження у справах про стягнення аліментів на утримання дітей, а також на утримання дружин до досягнення дитиною трьох років, зміну розміру аліментів.

Тальнівський районний суд Черкаської області, з висновком якого погодився Черкаський апеляційний суд, зупинив провадження у справі про зменшення розміру аліментів з огляду на те, що суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі перебування сторони у складі ЗСУ. Відповідач перебуває на військовій службі, звернулась до суду із клопотанням про зупинення провадження у справі на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України, тобто виявила волю щодо зупинення провадження у справі (ухвала Тальнівського районного суду Черкаської області від 28 січня 2026 року у справі № 704/1285/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133626318>, постанова Черкаського апеляційного суду від 01 квітня 2026 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135425807>).

Миколаївський апеляційний суд задовольнив клопотання відповідача та зупинив апеляційне провадження за апеляційною скаргою відповідача на рішення суду першої інстанції в частині стягнення аліментів на дружину до досягнення дитиною трьох років у справі за позовом дружини до чоловіка (військовослужбовець) про стягнення аліментів на малолітню дитину та дружину до досягнення дитиною трьох років. Вказав, що з огляду на надані відповідачем докази наявні підстави для зупинення провадження у справі.

При цьому суд зазначив, що рішення суду першої інстанції оскаржується в частині стягнення аліментів на утримання дружини, тому заперечення останньої, що внаслідок зупинення апеляційного провадження будуть порушені права малолітнього сина щодо своєчасного отримання аліментів, безпідставні (ухвала Миколаївського апеляційного суду від 19 липня 2022 року у справі № 486/80/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105297691>).

У цій же справі 03 лютого 2026 року Миколаївський апеляційний суд залишив без задоволення клопотання позивача про відновлення розгляду апеляційної скарги відповідача та продовжив зупинення апеляційного провадження в справі. Вказав, що відповідач перебуває у складі ЗСУ, що підтверджується належними та допустимими доказами. Доказів на спростування цих обставин позивач не надала (ухвала Миколаївського апеляційного суду від 03 лютого 2026 року у справі № 486/80/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133751239>).

Натомість у справі № 650/4567/24 Великоолександрівський районний суд Херсонської області зупинив провадження у справі за позовом дружини до чоловіка про стягнення аліментів на утримання дружини до досягнення дитиною трьох років (ухвала Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 25 червня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128421588>).

З висновком Великоолександрівського районного суду Херсонської області погодився Херсонський апеляційний суд (постанова Херсонського апеляційного суду від 01 вересня 2025 року у справі № 650/4567/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129883124>).

У справі № 488/3365/23 Миколаївський апеляційний суд зупинив апеляційне провадження за апеляційною скаргою відповідача на рішення суду першої інстанції у справі за позовом дружини до чоловіка (військовослужбовець) про стягнення аліментів на утримання повнолітньої дитини, яка продовжує навчання (ухвала Миколаївського апеляційного суду від 16 квітня 2024 року у справі № 488/3365/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118386375>).

Подібні висновки викладено і в ухвалі Новгородківського районного суду Кіровоградської області від 06 травня 2025 року у справі № 393/176/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127147284>, яку Кропивницький апеляційний суд залишив без змін (постанова Кропивницького апеляційного суду від 28 листопада 2025 року у цій же справі <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132182228>).

Верховний Суд відмовив у відкритті касаційного провадження у справі за касаційною скаргою позивача на ухвалу Чернівецького апеляційного суду,

якою зупинено апеляційне провадження за апеляційною скаргою відповідача у справі про зміну розміру та способу стягнення аліментів. Вказав, що з огляду на обов'язок суду зупинити провадження у справі в разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції (за наявності відповідного волевиявлення особи) (постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі № 754/947/22 (провадження № 14-74цс25)) касаційна скарга є необґрунтованою (ухвала Верховного Суду від 10 грудня 2025 року у справі № 727/4626/25 (провадження № 61-15083ск25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132476284>).

У справі № 591/7974/24 суд відмовив у задоволенні клопотання відповідача про зупинення провадження у справі за позовом позивача до відповідача про зміну способу стягнення аліментів. Зазначив, що на підставі наданих доказів встановлено перебування відповідача на військовій службі та на час перебування справи у провадженні суду він бере участь у захисті держави безпосередньо у зоні бойових дій. Разом з тим, відповідач скористався своїм правом на надання правової допомоги, звернувшись до адвоката, який представляє його інтереси у даній справі. Крім того, предметом спору є стягнення аліментів на утримання дитини, тобто в разі зупинення провадження право дитини на належне утримання з боку батька може бути порушеним, тому розгляд цієї справи стосується першочергових інтересів неповнолітньої дитини сторін (ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 28 жовтня 2024 року у справі № 591/7974/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122735808>).

Аналіз судової практики свідчить, що суди переважно застосовують пункт 2 частини першої статті 251 ЦПК України як імперативну норму та зупиняють провадження у справах щодо аліментних зобов'язань у разі перебування сторони у складі ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан, за наявності відповідного волевиявлення такої особи. Такий підхід простежується як у справах про стягнення аліментів на утримання дитини, дружини до досягнення дитиною трьох років, повнолітньої дитини, яка продовжує навчання, так і у справах про зміну чи зменшення розміру аліментів. Відповідні висновки послідовно підтримуються судами апеляційної інстанції, а також узгоджуються з правовою позицією Великої Палати Верховного Суду, яка підтвердила обов'язковість зупинення провадження за наявності передбачених законом підстав.

Разом з тим, у постанові Верховного Суду від 25 березня 2026 року у справі № 444/4951/24 (провадження № 61-15767св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135156303> вказано, що межі зупинення провадження у справі не повинні призводити до зменшення розумного строку

розгляду справи. У пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Під час застосування пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України суди мають забезпечити дотримання, зокрема, основних засад (принципів) цивільного судочинства, а саме розумності строків розгляду справи судом, пропорційності, диспозитивності, змагальності сторін.

Дотримання розумних строків розгляду справи є важливим та одним з пріоритетних принципів цивільного судочинства.

Згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

У справі «Фрідлендер проти Франції», заява № 30979/96, рішення від 20 червня 2000 року, ЄСПЛ зауважив, що розумність тривалості провадження повинна оцінюватись з урахуванням обставин справи та таких критеріїв як складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також важливості спору для заявника.

Інститут зупинення судового провадження застосовується не просто у зв'язку із виникненням підстав, передбачених процесуальним законом, а обумовлюється наявністю обставин, які створюють об'єктивні перешкоди для здійснення судового розгляду. Обов'язок суду зупинити провадження у справі зумовлений об'єктивною неможливістю її розгляду, викликаний наявністю однієї із передбачених у законі обставин, які перешкоджають розглядові справи, коли зібрані докази не дозволяють встановити та оцінити певні обставини (факти), які є предметом судового розгляду. Для вирішення питання про зупинення провадження у справі суд у кожному випадку повинен з'ясовувати, чим обумовлюється неможливість розгляду справи. Необґрунтоване зупинення провадження у справі може призвести до затягування строків її розгляду й перебування учасників справи в стані невизначеності, що покладає на національні суди обов'язок здійснити швидкий та ефективний розгляд справи упродовж розумного строку (постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 09 квітня 2025 року у справі № 405/9040/19 (провадження № 61-14807св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126649177>, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 жовтня 2025 року у справі № 320/32331/23 (адміністративне провадження № К/990/38868/24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131053441>).

Під час застосування пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України суди мають забезпечити дотримання, зокрема, основних засад (принципів) цивільного судочинства. Правосуддя вимагає справедливого і збалансованого судового провадження, котре базується на дотриманні принципів верховенства права, диспозитивності і пропорційності, а також має відповідати стандартам Конвенції (постанова Верховного Суду від 25 березня 2026 року у справі № 524/7569/16-ц (провадження № 61-1912св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135189893>).

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (пункт 1 статті 3 Конвенції ООН про права дитини).

Наведеною нормою права закріплено основоположний принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, якого необхідно дотримуватися, зокрема, при вирішенні питань щодо забезпечення дитині необхідного рівня життя для повного і гармонійного фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.

Принцип найкращих інтересів дитини передбачає, що при розв'язанні будь-якого спору чи вирішення питання, де зачіпаються права та інтереси дитини, необхідно спершу визначити інтереси самої дитини у цьому питанні і лиш потім ухвалювати рішення, яке буде сприяти таким інтересам та захищати їх на майбутнє.

Отже, цей принцип підлягає застосуванню і у справах про стягнення з одного з батьків на користь іншого аліментів на утримання дитини.

На сьогодні існує широкий консенсус, у тому числі в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

На підставі Резолюції № 2 про правосуддя, дружнє до дітей, що прийнята на 28-й Конференції європейських міністрів юстиції (Лансароте, 25-26 жовтня 2007 року), 17 листопада 2010 року Комітетом міністрів Ради Європи було прийнято «Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей».

Керівними було визначено п'ять основних принципів: «Участь», «Найкращі інтереси дитини», «Гідність», «Захист від дискримінації» та «Верховенство права», які мають застосовуватися до кримінального, цивільного

та адміністративного права під час відправлення правосуддя та на інших стадіях взаємодії дитини з будь-яким адміністративним органом влади, незалежно від її статусу або правоздатності.

За приписами керівних принципів правосуддя, дружнє до дітей, відноситься до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні і з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (стаття 51 Конституції України).

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного й соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України.

В ухвалі від 18 січня 2024 року у справі № 683/2078/23 (провадження № 61-424ск24) Верховний Суд вказав, що тривале, на невизначений час зупинення провадження у справі щодо зміни розміру аліментів на утримання дитини не відповідає правам та інтересам дітей щодо належного утримання, гарантованим як внутрішнім законодавством, так і міжнародними актами (ухвала Верховного Суду від 18 січня 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116416383>).

У справі № 557/1226/23 Верховний Суд скасував ухвалу суду апеляційної інстанції про зупинення апеляційного провадження у справі про зміну способу стягнення та розміру аліментів, справу передав для продовження розгляду до суду апеляційної інстанції. Вважав, що, вирішуючи питання про зупинення провадження на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України у справі щодо аліментів на утримання дитини через перебування відповідача у складі ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан, суд має враховувати, зокрема, чи є належні докази того, що військова частина, в якій проходить службу відповідач, переведена на воєнний стан, і що він виконує бойові завдання, перебуваючи у зоні бойових дій, унаслідок чого не може брати участь у судових засіданнях ні особисто, ні у режимі відеоконференції, зокрема поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, чи користувався відповідач правничою допомогою під час судового провадження, чи мав можливість самостійно або з допомогою представника висловитися щодо позовних вимог. Не враховуючи ці обставини, обов'язкове зупинення провадження у справі щодо аліментів на утримання дитини, зокрема про зміну способу стягнення

та їхнього розміру, хоч і відповідатиме певним інтересам того відповідача, який перебуває у складі ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, але може шкодити захищеним інтересам дитини у передбаченому законом утриманні з боку такого відповідача. У справі, яка стосується аліментів на утримання дитини, суд і сторони справи повинні забезпечити реалізацію найкращих інтересів дитини. Незважаючи на те, що позивачем у такій справі є один із батьків, а відповідачем – інший, інтереси дитини, яка не є стороною справи, мають домінувати над інтересами кожного з її батьків. Верховний Суд критично оцінив аргументи відзиву на касаційну скаргу про те, що відповідачка, виконуючи її конституційний обов'язок із захисту Вітчизни, не може реалізувати процесуальні права й обов'язки з огляду на те, що інтереси відповідачки під час усього провадження у справі представляє адвокат, а вона самотійно підписувала заяви з процесуальних питань, подані до судів першої й апеляційної інстанцій (постанова Верховного Суду від 13 березня 2025 року у справі № 557/1226/23 (провадження № 61-2354св24) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126021009>).

Верховний Суд не погодився з висновком суду апеляційної інстанції про зупинення апеляційного провадження на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України у справі про стягнення аліментів на утримання малолітньої дитини. Суд зробив висновок, що спір про стягнення аліментів стосується забезпечення належного утримання дитини і має пріоритетний, соціально значущий характер, що вимагає своєчасного судового розгляду та недопущення його безпідставного затягування. У спорах щодо утримання дітей суди повинні забезпечити право останніх на своєчасне та належне утримання, навіть за умов воєнного стану. Затягування розгляду справи шляхом зупинення провадження на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України може призвести до порушення прав дітей на належний рівень життя. За наявності обставин, які свідчать про можливість та фактичну участь відповідача, який проходить військову службу, у проведенні відповідних процесуальних дій, відсутні достатні підстави для зупинення провадження у справі про стягнення аліментів на дитину, оскільки зупинення провадження у справі за обставин, коли один з батьків тривалий час абсолютно не виконує свого обов'язку з утримання дитини, не узгоджується із завданням цивільного судочинства на своєчасний розгляд справи, суперечить принципу верховенства права та не відповідає найкращим інтересам дитини. Суд апеляційної інстанції достатньою мірою не оцінив баланс конкуруючих інтересів сторін, не врахував пріоритет найкращих інтересів дитини та дійшов передчасного висновку про необхідність зупинення провадження у справі, розгляд якої стосується забезпечення права дитини на утримання, до припинення перебування відповідача у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно

до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції (постанова Верховного Суду від 27 травня 2026 року у справі № 344/432/24 (провадження № 61-1382св25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136946182>).

У справі № 699/1569/25 Верховний Суд скасував ухвалу суду апеляційної інстанції про зупинення апеляційного провадження у справі про зміну способу сплати аліментів, справу направив для продовження розгляду до суду апеляційної інстанції. Верховний Суд зробив висновок, що обов'язкове зупинення провадження в справі, що стосується конституційного права дитини на утримання, на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України характеризується такими рисами: імперативністю (по суті суд позбавлений розсуду); невизначеністю тривалості; відсутністю тесту необхідності та пропорційності. Як наслідок це дозволяє кваліфікувати його як форму надмірного обмеження права на доступ до правосуддя та конституційного права дитини на утримання. Зупинення провадження у справі, що стосується захисту конституційного права дитини на утримання, на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України по суті має невизначені часові рамки. Таке зупинення має наслідком непропорційне меті обмеження доступу до правосуддя дитини, яка не може як отримати остаточне судове рішення у спорі, так і захистити право на належне утримання (постанова Верховного Суду від 30 червня 2026 року у справі № 699/1569/25 (провадження № 61-6808св26) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137886311>).

Тобто Верховний Суд наголошує, що у спорах щодо аліментів на утримання дітей визначальним є принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, закріплений у статті 3 Конвенції ООН про права дитини, статті 51 Конституції України, статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право дитини на своєчасне та належне утримання має пріоритетний характер, а тому тривале або невизначене за строком зупинення провадження здатне призвести до непропорційного обмеження права на доступ до правосуддя, порушення принципу розумного строку розгляду справи та фактичного позбавлення дитини ефективного судового захисту.

Слід звернути увагу на те, що Пленум Верховного Суду звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України у справах про стягнення аліментів на дитину, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення (постанова Пленуму Верховного Суду від 11 вересня 2026 року № 23).

8. Застосування судами норм права щодо сплати судового збору у справах, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей, зокрема, стосовно звільнення від сплати судового збору, а також відстрочення чи розстрочення його сплати у випадках, коли такі особи є позивачами або відповідачами у справі

Відповідно до пунктів 12, 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються, зокрема, військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, – у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків; учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України – у справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав.

Згідно зі статтею 22 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» рішення підприємств, установ і організацій, які надають пільги, можуть бути оскаржені до районної державної адміністрації, виконавчого комітету міської ради або до районного (міського) суду. Ветерани війни та члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України отримують безоплатну правничу допомогу щодо питань, пов'язаних з їх соціальним захистом, а також звільняються від судових витрат, пов'язаних з розглядом таких питань.

Вирішуючи питання про стягнення судового збору з особи, яка має статус учасника бойових дій, для правильного застосування норм пункту 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» суд має врахувати предмет та підстави позову, перевіряти, чи стосується така справа захисту прав цих осіб з урахуванням положень статей 12, 22 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (постанови Великої Палати Верховного Суду від 09 жовтня 2019 року у справі № 9901/311/19 (провадження № 11-7953ai19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85412901>, від 12 лютого 2020 року у справі № 545/1149/17 (провадження № 14-730цс19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87641523>, постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 490/8128/17 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72965399>).

Якщо зміст заявлених позивачем вимог свідчить, що вони не пов'язані з виконанням ним військових обов'язків та не стосуються його службових обов'язків, то немає підстав вважати позивача звільненим від сплати судового збору згідно з пунктом 12 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір», за якою від сплати судового збору під час розгляду справ в усіх судових інстанціях звільняються військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти,

які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, – у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків (постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 640/7310/19 (провадження № 11-9053ai19) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88265312>).

За позицією Верховного Суду судовий збір не сплачується, якщо спір стосується захисту прав позивачів саме як УБД та прирівняних до них осіб. В усіх інших випадках судовий збір сплачується.

У постанові від 22 червня 2026 року у справі № 752/3051/25 Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду зробив висновок, що особи, які мають статус УБД, звільняються від сплати судового збору у справах, пов'язаних із захистом їхніх соціальних прав, незалежно від процесуального статусу у справі. Пільга зі сплати судового збору, передбачена для таких осіб, поширюється на них незалежно від того, чи є вони позивачами, чи відповідачами у справі. Покладення обов'язку зі сплати судового збору на учасника бойових дій лише з підстави його процесуального статусу відповідача є неправильним застосуванням пункту 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» (постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 22 червня 2026 року у справі № 752/3051/25 (провадження № 61-12120сво25) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137690556>).

У вказаній постанові сформовано правовий висновок щодо звільнення відповідача – фізичної особи та одночасно споживача житлово-комунальних послуг, який має статус УБД та не є ініціатором судового спору (тобто є відповідачем), від сплати судового збору за подання апеляційної скарги на рішення суду у справі, предметом позову якої є стягнення з нього заборгованості за надані житлово-комунальні послуги на користь надавача послуг, на підставі пункту 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір». Верховний Суд у цій справі встановив, що учасник бойових дій доводить право на пільги, гарантовані йому саме як учаснику бойових дій.

Отже, визначальним критерієм для звільнення від сплати судового збору є не процесуальний статус особи (позивач чи відповідач), а характер спірних правовідносин і зв'язок спору із захистом прав, гарантованих законом військовослужбовцям або учасникам бойових дій.

Аналіз судової практики свідчить про те, що суди дотримуються позиції Верховного Суду та у справах, що не стосуються захисту прав військовослужбовців, УБД та прирівняних до них осіб, зобов'язують позивачів сплачувати судовий збір.

Драбівський районний суд Черкаської області залишив без руху позовну заяву про розірвання шлюбу та надав позивачу строк для усунення недоліків позовної заяви, а саме для сплати судового збору. Вказав, що предметом позову є розірвання шлюбу, тобто позов не стосується соціального і правового захисту позивача як учасника бойових дій (ухвала Драбівського районного суду Черкаської області від 05 липня 2024 року у справі № 695/2297/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120195290>).

Подібні висновки зробив і Горохівський районний суд Волинської області в ухвалі від 17 листопада 2025 року у справі № 155/1868/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131969391>.

Черкаський районний суд Черкаської області зазначив, що вимоги позивача про визначення місця проживання дитини, звільнення від сплати аліментів та стягнення аліментів на утримання неповнолітньої дитини не пов'язані з порушенням прав позивача саме як учасника бойових дій, а відтак він не звільнений від сплати судового збору на підставі пункту 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір», тому судовий збір має бути сплачено на загальних підставах (ухвала Черкаського районного суду Черкаської області від 27 травня 2024 року у справі № 707/1444/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119281962>).

Суди виходять з того, що у справах щодо аліментних зобов'язань (стягнення аліментів, зменшення розміру аліментів, звільнення від сплати аліментів тощо) позивачі не звільняються від сплати судового збору на підставі пунктів 12, 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір».

Для прикладу ухвала Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 17 жовтня 2025 року у справі № 159/7166/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131101950>, ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 01 квітня 2025 року у справі № 676/2195/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126255266>.

Не звільняються від сплати судового збору і позивачі (військовослужбовці, учасники бойових дій та прирівняні до них особи) за подання до суду позовів про оспорування батьківства (ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області від 02 березня 2023 року у справі № 671/442/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109298280>), про визнання батьківства та внесення змін до актового запису про народження (ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука від 03 квітня 2023 року у справі № 524/1726/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110108713>).

Також справляється судовий збір та позивачі не звільняються від його сплати на підставі пунктів 12, 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» за подання до суду позовної заяви, зокрема про визначення

додаткового строку для прийняття спадщини (ухвала Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 15 грудня 2025 року у справі № 699/1959/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132622088>, ухвала Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 09 січня 2024 року у справі № 539/37/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116164435>), про визнання права власності на будинок (ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 01 грудня 2025 року у справі № 766/17602/25 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132880990>), про визнання договору дарування частки квартири недійсним (ухвала Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 10 квітня 2024 року у справі № 740/2334/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118261829>), про поділ майна подружжя (ухвала Хмельницького апеляційного суду від 23 грудня 2024 року у справі № 671/1856/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123981263>).

У справі № 399/94/24 Кропивницький апеляційний суд не звільнив відповідача від сплати судового збору за подання апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції в справі за позовом фінансової установи до боржника про стягнення заборгованості за кредитним договором. Зазначив, що спір у даній справі не стосується захисту прав або охоронюваних законом інтересів скаржниці, у тому числі, її прав саме як учасника бойових дій (ухвала Кропивницького апеляційного суду від 02 травня 2025 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127072398>). У цій справі апеляційний суд виходив з того, що визначальним є не процесуальний статус сторони, а характер спірних правовідносин і наявність зв'язку спору із захистом прав, щодо яких законом передбачено відповідну пільгу.

Разом з тим у справі № 601/3297/23 військовослужбовець звернувся до Кременецького районного суду Тернопільської області з позовом до військової частини про захист честі, гідності та ділової репутації та зобов'язання вчинити певні дії.

Кременецький районний суд Тернопільської області ухвалою від 27 листопада 2023 року залишив позовну заяву без руху та надав позивачу строк для усунення недоліків позовної заяви, в тому числі і для сплати судового збору. Суд виходив з того, що позивач не звільняється від сплати судового збору, оскільки є позивачем у справі про захист честі, гідності та ділової репутації, яка в свою чергу не пов'язана з порушенням його прав, пов'язаних із безпосереднім виконанням ним військового обов'язку, або під час виконання ним службових обов'язків (ухвала Кременецького районного суду Тернопільської області від 27 листопада 2023 року у справі № 601/3297/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115216462>).

Ухвалою від 13 грудня 2023 року у цій справі Кременецький районний суд Тернопільської області визнав неподаною позовну заяву та повернув її позивачу, оскільки недоліки позовної заяви не усунено (ухвала Кременецького районного суду Тернопільської області від 13 грудня 2023 року у справі № 601/3297/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115651866>).

Натомість Тернопільський апеляційний суд скасував ухвалу місцевого суду про повернення позовної заяви позивачу, справу направив до місцевого суду для продовження розгляду та зазначив, зокрема, що вимоги позивача (військовослужбовця) пов'язані з виконанням ним військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків, тому він в силу пункту 12 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» звільнений від сплати судового збору і підстав з цього приводу повертати позовну заяву у суду не було (постанова Тернопільського апеляційного суду від 09 лютого 2024 року у справі № 601/3297/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116889461>).

Отже, ключовим критерієм для застосування пільги щодо звільнення від сплати судового збору, передбаченої пунктами 12, 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір», є характер спірних правовідносин та їх безпосередній зв'язок із захистом прав особи, що впливають із виконання військового чи службового обов'язку або зі статусу учасника бойових дій, ветерана війни чи іншої особи, якій законом надано відповідні гарантії.

Правові висновки Верховного Суду свідчать, що зазначена пільга застосовується незалежно від процесуального статусу особи у справі (позивача, відповідача). Вирішальним є не процесуальна роль особи, а те, чи пов'язаний предмет спору із захистом її прав та гарантій, наданих законом у зв'язку з проходженням військової служби або набуттям статусу учасника бойових дій.

Водночас усталена судова практика виходить із того, що зазначена пільга не поширюється на спори, які не мають такого правового зв'язку, зокрема, на справи, предметом яких є розірвання шлюбу, стягнення аліментів, спадкові, кредитні, майнові чи інші приватноправові спори, якщо вони не стосуються захисту спеціальних прав, гарантованих законодавством військовослужбовцям, учасникам бойових дій або іншим особам, визначеним законом.

Право на звільнення від сплати судового збору має предметний, а не персональний характер. Сам по собі статус військовослужбовця, учасника бойових дій чи іншої особи, зазначеної у пунктах 12, 13 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір», не є безумовною підставою для застосування пільги. Для її застосування необхідно встановити, що конкретний спір безпосередньо пов'язаний із захистом прав чи законних інтересів, для забезпечення яких законодавець і передбачив відповідне звільнення від сплати судового збору.

Огляд судової практики щодо вирішення цивільних спорів, пов'язаних із реалізацією прав і гарантій військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей (коментований). Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду департаменту аналітичної та правової роботи / За загальною редакцією к. ю. н., доцента, судді ВС у КЦС, секретаря Пленуму ВС Д. Д. Луспеника / Відпов. за вип.: доктор філософії, суддя ВС у КЦС Є. В. Синельников. Київ, 2026. – 95 с.

Застереження: видання містить огляд основних правових висновків Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн

 supreme.court.gov.ua

 fb.com/supremecourt.ua

 t.me/supremecourtua

 @supremecourt_ua

 x.com/supremecourt_ua

 so.supreme.court.gov.ua